

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनवाँन

वर्ष : ४

स्थापना वर्ष : १९६०

ऑगस्ट : २००९

अंक : २

नारायण देसाई
प्रमुअ

: परामर्शनसमिति :

भोगाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सभ्य

भारती र. दवे
प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सळतंत्री :

प्रहुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

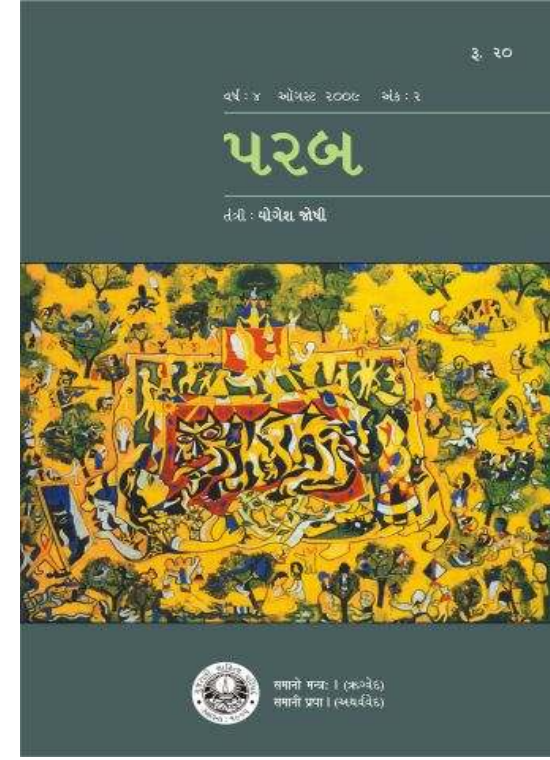
मेघाणी ज्ञानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन, आश्रम मार्ग,
'टाँम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००९
झोन अने झेकस : २६ ५८७९४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org
www.gujaratisahityaparishad.com Parab Online

July 2009

Parab Online
August 2009
Page: 1

अ नु क म

परिषद-प्रमुअनो पत्र

नारायण देसाई

कविता

पत्नीविरड • भगवतीकुमार शर्मा, कुतूडल • यन्द्रकान्त टोपीवाणा,
ताज • यन्द्रकान्त टोपीवाणा, विवाप • यन्द्रकान्त टोपीवाणा,
अमदावादे ठायो • यन्द्रकान्त टोपीवाणा

वार्ता

“प्रश्न ?” • डॉ. नीवेश राणा

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

‘जगरुं’ : अेक अनोणी अमरकथा • रमेश बी. शाळ, ‘अेक क्षणो
उन्माड’ : स्थापित परंपराने अनुरूप • कंदर्प र. देसाई, साया सौंदर्यनो
सुरेभ मडिमा : ‘अेक रुपकथा’ • डॉ. प्रवीणभाई अेस. वाघेला, सांप्रत
समाजनु लघुकथाओमां प्रतिबिंब • गणपत सोडा

परिषदवृत्त

संकलन : अनिला दलाल

साहित्यवृत्त

संकलन : प्रहुल्ल रावल

आवरणचित्र

जगदीप स्मार्त (जंगलमां वाघ)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

પરિષદની સાહિત્યયાત્રાનો ત્રીજો તબક્કો પૂરો થયો. દક્ષિણ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને ઉત્તર ગુજરાતનાં સંખ્યાબંધ નગરો અને કસબા સુધી પરિષદ પહોંચી અને ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરમાં કચ્છ અને મધ્ય ગુજરાત કરી પહેલી-બીજી ઓક્ટોબરે સાહિત્ય યાત્રાના સમાપનની યોજના વિચારાઈ છે. હવે આપણા બંધારણમાં પણ એનો ઉલ્લેખ થયો છે. આ પ્રવૃત્તિ સારુ એક મંત્રી વિશેષ ધ્યાન આપશે એવી અપેક્ષા રખાઈ છે, તેથી આવતા સત્રમાં હજી વધારે વિસ્તારમાં અને ઊંડાણમાં પહોંચવાની આશા છે. આ સત્રમાં ત્રણેય ક્ષેત્રોમાં ત્રણ-ચાર દિવસો યાત્રા સાથે ગાળવાથી મેં જે તાજગી અનુભવી છે એની લઠાણી 'પરબ'ના વાચકો સાથે કરી લઉં.

'પરિષદ અમારે આંગણે આવી' કહી ત્રણેય પંથકે યાત્રાને વધાવી લીધી. અનેક ઠેકાણે યાત્રા પહોંચી તે આખો દિવસ જાણે ગુજરાતી સાહિત્યની વરસગાંઠ હોય એવો ઊજવાયો. દરેક ઠેકાણે સમગ્ર કાર્યક્રમનું આયોજન કરવાનું સ્થાનિક આયોજકોને જ માથે હતું, તેથી દરેક જગાની ઊજવણીમાં પોતપોતાની આગવી વિશેષતા જણાઈ આવતી હતી. ક્યાંક આખા પ્રદેશમાંથી યાત્રામાં જોડાયેલા સાહિત્યકારો પૈકી એક-એક બબ્બેને જુદી જુદી હાઈ સ્કૂલ કે કોલેજોમાં નિમંત્રી હજારો વિદ્યાર્થીઓને એમનો અને તેમને વિદ્યાર્થીઓનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો. જેમનું નામ માત્ર પોતાનાં પાઠ્યપુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું એવા લેખક કે કવિને મળીને વિદ્યાર્થીઓ રોમાંચિત થતા. કૂડીબંધ વિદ્યાર્થીઓએ આ સાહિત્યકારો સમક્ષ પોતે તાજેતરમાં વાંચેલ કોઈ પુસ્તકનો પરિચય આપ્યો. કેટલીક રજૂઆતો તો એવી થઈ કે મહેમાન સાહિત્યકારો મોંમાં આંગળી નાખી ગયા. ક્યાંક નવોદિત સાહિત્યકારોએ પોતાની રચનાઓ રજૂ કરી. ક્યાંક એ રચનાની તાજગીને પોરસાઈ. ક્યાંક નવોદિત કવિઓને પ્રતિષ્ઠિત કવિઓ કે વિવેચકોએ સાચી કવિતા કેવી હોય એની સમજ આપી. ક્યાંક આખા નગરમાં ભવ્ય સાહિત્યફેરી નીકળી. ઠેકઠેકાણે કવિસમ્મેલનો થયાં. લગભગ દરેક સ્થળે તે ગામ અને આસપાસના સાહિત્યકારો સાથે રસિક સાહિત્યગોષ્ઠીઓ થઈ. ક્યાંક કોઈ સાહિત્યપ્રેમી પુસ્તકવિકેતાએ પોતાના વિશાળ અને આધુનિક ઢબે ગોઠવાયેલા પુસ્તકભંડારમાં જ એમને ત્યાં નિયમિત રીતે નવાં નવાં પુસ્તકો શોધતા આવતાં યુવાન-યુવતીઓ જોડે જ પ્રશ્નોત્તરીની બેઠક રાખી. આમ વિવિધ પ્રકારની બેઠકોને લીધે આ મિલનો અચરજ અને આનંદના મેળાવડા બની રહ્યા. ક્યાંક સાહિત્યકારોને એટલા શ્રોતાઓ મળ્યા કે જેટલા એમને બહુ ઓછી વાર મળતા. ક્યાંક શ્રોતાઓને એવા સાહિત્યકારો મળ્યા કે જેમને મેળવવા વારંવાર પત્રવ્યવહાર કરવા છતાં તેઓ સફળ નહોતા થયા.

બધો હરખ એકતરફી નહોતો. સાહિત્યકારોને માટે પણ આ અવનવો અનુભવ હતો. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના પુસ્તક-પરિચયથી સાહિત્યકારો આનંદાશ્ચર્ય પામ્યા. પોતાની કૃતિ આટલી સમજ સાથે આટલા ભાવપૂર્વક વંચાતી સાંભળવી એ અનુભવ સાહિત્યકારો સારુ ઓછો આહ્વાદક નહોતો.

આખા કાર્યક્રમમાં બંને બાજુએ રહેલી ઘણી ઘણી સંભાવનાઓ દેખાઈ આવી. કેંક સાહિત્યયાત્રીનો સ્વધર્મ બની જાય છે. તે સમાજના પ્રશ્નો જોડે પોતાની નિસ્બત જોડે છે. આનો પડઘો સમાજમાં પડ્યા વિના રહે નહીં. આથી એની કૃતિ લોકભોગ્ય, લોકોપયોગી, અને

વિદ્યાર્થીઓ સારુ સાહિત્યમંદિરનાં દ્વાર ખૂલ્યાં હોય, કો'કને સરસ્વતી-ઉપાસનાની રઠ લાગી હોય. કોઈ કવિ બનવાનો ઉમળકો ધરાવતા જીવને કવિતા એટલે માત્ર પદ્ય, પ્રાસ કે છંદ કરતાં કાંઈક ઊંડી ચીજ છે, એ સમજાયું હોય. વળી કોઈને એમ પણ સમજાયું હશે કે હોંશભેર એમણે કોઈ પત્રિકાને પાઠવેલ લખાણ પાછું આવવાનું કારણ પોતાની ધારણા મુજબ, રાગદ્વેષમૂલક કોઈ કારણ નહીં, પણ સાહિત્ય અંગેની વધુ પુખ્ત સમજ પણ હોઈ શકે.

પરિષદના આમંત્રણને માન આપીને જે સાહિત્યકારો યાત્રામાં જોડાયા તેમનો આનંદ ઠેકઠેકાણેના યજમાનો કરતાં ઓછો નહોતો. ગોષ્ઠીઓમાં થયેલી પ્રશ્નોત્તરી બંને પક્ષને કાંઈક નવું નવું જ્ઞાન આપનાર નીવડી. માતૃભાષા અંગેની પોતાની નિસ્બત આમ જનતા સુધી લઈ જવા પ્રયાસ કરનારને એ અંગેની પ્રજાની વ્યાવહારિક કે કાલ્પનિક મુશ્કેલીઓનો ખ્યાલ આવ્યો તેમ માતૃભાષાને ટકાવી રાખવામાં વાલીઓનું શું કર્તવ્ય છે એ લોકોને સમજાયું. સાહિત્યકારોને રોજેરોજ નવી નવી ગોષ્ઠીઓમાં એ વસ્તુનો પણ ખ્યાલ આવી ગયો કે પોતાની અથવા અન્ય સાહિત્યકારોની કૃતિઓ જનમાનસ પર કેવો પડઘો પાડે છે. જ્ઞાન કદી એકમાર્ગી હોતું નથી. જ્ઞાન પીરસનાર જો સાવ જડ કે યાંત્રિક ન બની ગયો હોય, તો તે હંમેશાં આપે તેના કરતાં વધુ પામતો હોય છે. એને ડગલે ડગલે નવું નવું શીખવાનું મળે છે. બધા સારા શિક્ષકોનો વર્ગખંડનો એ અનુભવ છે. સાહિત્યયાત્રાએ વર્ગખંડને સમાજવ્યાપી બનાવી દીધો.

આ સત્રમાં જ સાહિત્યયાત્રા હજી ગુજરાતના બે પંથકો ફરી વળવાની છે. વળી આગળ ઉપર જેમ જેમ વર્ષોવર્ષ નવી નવી યાત્રાઓ ગોઠવાશે તેમ તેમ એનાં નવાં સ્વરૂપો ઊઘડતાં જશે. તેથી કદાચ લાંબા ગાળે યાત્રાનો સૌથી વધુ લાભ મળશે ગુજરાતી સાહિત્યને. થોડા વાંચનારા વધશે, કાવ્યોના કેટલાક ભાવકો વધશે. સમીક્ષાના સમજનારા વધશે, જુદા જુદા સાહિત્યપ્રકારો અંગે નવાજૂના સાહિત્યકારોની સમજ વધશે. એ બધું તો દેખીતું છે. પરંતુ જો સાહિત્યયાત્રા આજના જેટલા જ ઉત્સાહપૂર્વક ચાલતી રહે, જો પરિષદ સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલા સાહિત્યકારો યાત્રાને આજના કરતાં પણ વધુ ગંભીરતાથી લે અને ગુજરાતની દિવસે દિવસે વધુ શિક્ષિત બનતી પ્રજા જો આ યાત્રાને સાહિત્ય અંગે ઊંડી સમજ કેળવવાના અવસર તરીકે લે, તો સાહિત્યયાત્રા સાચા અર્થમાં ગુજરાતી સાહિત્યની મૂલ્યવાન સેવા કરી શકે એમ છે.

યાત્રા સાહિત્યકારોને પોતાની જાતમાં ઊંડું ડોકિયું કરવાનો મોકો આપે છે. માણસ જ્યારે એક મિશન લઈને નીકળે છે ત્યારે એ મિશન જ એને પોતાને વધુ સમજવામાં, વધુ પ્રક્ષાલિત કરવામાં અને વધુ પ્રોત્સાહિત કરવામાં મદદગાર થઈ પડતું હોય છે. સાહિત્ય સૌથી પહેલાં તો પોતાની જાતને ઓળખવાનો અવસર પૂરો પાડે છે. જ્યારે એ સીધો સમાજમાં જાય છે, ત્યારે એ માત્ર પોતાની વાત જ સમજાવતો ફરતો નથી પણ સમાજ પોતે એની આગળ પ્રત્યક્ષ થાય છે. સમાજના પ્રશ્નોને એ સમજે છે. પોતે જો સમાજની ક્ષુદ્રતાઓથી અળગો રહેતાં શીખે અને યાત્રા દરમિયાન રોજેરોજ બદલાતી પરિસ્થિતિને કારણે યાત્રિકે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં તટસ્થ રહેવું પડતું જ હોય છે તો તેવે ટાણે સમાજની, ક્ષુદ્રતાઓથી અળગો રહી સમાજને સમત્વ તરફ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરવો એ

લોકોન્નતિકારક થઈ શકે.

યાત્રામાં સાહિત્યકાર પોતાના ઘર કે સંસ્થાની દીવાલોથી બહાર નીકળી, ઓછેવત્તે અંશે નિસર્ગ જોડે નાતો જોડે છે. સૃષ્ટિનો આસ્વાદ કરનારની કલ્પના અને કૃતિમાં પણ પ્રાણ પુરાય છે. પ્રકૃતિ સાહિત્યકારના વર્ણનનો વિષય બને એ પહેલું પગલું. સાહિત્યકારો પોતે વર્ણવતા રસ સાથે સહચારી ભાવ પેદા કરવા પ્રકૃતિનો અનાદિકાળથી ઉપયોગ કરતા આવ્યા જ છે. પરંતુ પ્રકૃતિને ઝીલનાર સાહિત્યકારો પોતે જ તેમાં રમમાણ થઈ જતા હોય છે. પછી તેમને પોતાને અને પ્રકૃતિ વચ્ચે કશા દ્વેતનો અનુભવ જ થતો નથી. તેથી તેને સારુ પ્રકૃતિ માત્ર વર્ણનીય વિષય મટી જઈને અનુભૂતિનો એક ભાગ બની જાય છે. કુદરત તેમની કવિતા કે વાર્તાનો સહચારી ભાવ મટીને તેમની આગળ જીવતા જાગતા પાત્ર તરીકે જ પ્રગટ થાય છે. કાલિદાસના મેઘદૂત કે કુમારસંભવમાં, રવીન્દ્રનાથના 'નિઝરેર સ્વપ્નભંગ' કે ઋતુઉત્સવનાં ગીતોમાં, ટૉલસ્ટોયની ઘણી ટૂંકી વાર્તાઓ કે નવલકથાઓમાં, હેમિંગ્વેની 'ઓલ્ડેમેન એન્ડ ધ સી' જેવી કૃતિઓમાં પ્રકૃતિ માત્ર વર્ણન કરવાના વિષય તરીકે નહીં, પણ કૃતિના મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ કે પાત્ર તરીકે આપણી સમક્ષ ખડી થાય છે.

આપણા સાહિત્યકારો જો સાહિત્યયાત્રા મારફત ગુજરાત આખાની ભૂમિને ખૂંદી વળે તો ગુજરાતની પ્રકૃતિ પાસે પણ એવું અઢળક ધન છે જે આપણી છાતી, મસ્તિષ્ક અને કલમને છલકાવી દે. આખા દેશનો સૌથી લાંબો દરિયાકાંઠો આપણે ત્યાં પથરાયેલો છે. ગુણવંતરાય આચાર્યથી માંડીને ધ્રુવ ભટ્ટ સુધી આપણે ત્યાં એક તેજસ્વી ચીલો પાડ્યો છે. આગળ ઉપર પણ દરિયા તથા દરિયાકાંઠાની પ્રકૃતિ આપણા અનેક દરિયાદિલ કવિઓ કે લેખકોને પ્રેરી શકે. આપણી પૂર્વપટ્ટી જેટલી આર્થિક દષ્ટિએ દરિદ્ર છે તેટલી જ પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય અને નિર્ભળ માનવીઓની હૃદયશ્રીથી ભરપૂર છે. સૌરાષ્ટ્રના સૂકા વૉકળા ચોમાસામાં સેંકડો નાનામોટા બંધો છલકાવે છે. પંચમહાલની ડુંગરાળ ધરતી પર ઝરણાં જેમ અષાઢથી આસો માસ સુધી છલકાઈ જાય છે, તેમ જો ગુજરાતના સાહિત્યકારો પોતાના કહેવાતાં સુખસગવડવાળાં પરિસરોમાંથી નીકળીને માત્ર થોડા દિવસ પૂરતા સાહિત્ય-યાત્રા નિમિત્તે પ્રકૃતિને ખોળે પહોંચે તો સમગ્ર સૃષ્ટિનો સંવાદિતાભર્યો લય એમની વાણીમાંથી અવશ્ય નીપજે અને વ્યક્તિ, સમષ્ટિ અને સૃષ્ટિનું સુસંવાદી સંગીત ઝંકૂત થઈ ઊઠે.

હજી તો સાહિત્ય યાત્રાનું પહેલું સત્ર પણ અર્ધા જેટલું પૂરું થયું છે, ત્યાં એનું આયોજન કરનાર પરિષદને એના રોકડા લાભો જણાઈ ચૂક્યા છે. 'પરિષદ અમારે આંગણે'વાળો ગુજરાતી પ્રજાનો ઉમળકાભર્યો આવકાર પરિષદ સારુ એ અર્થમાં આશીર્વાદરૂપ બની જાય છે કે નવાજૂના સાહિત્યકારોનો ઉમળકો શતાબ્દી વટાવી ચૂકેલી પરિષદમાં નવો પ્રાણ પૂરે છે. સ્થૂળ દષ્ટિએ જોઈએ તો યાત્રાના લગભગ દરેક મુકામે કેટકેટલું સાહિત્ય વેચાય છે ! કેટકેટલાં સ્ત્રીપુરુષોને પરિષદના સભ્ય બનવાની પ્રેરણા મળે છે ! કેટકેટલાં સ્થળોએ નવી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિનાં મંડાણ થાય છે ! ગુજરાતને ખૂણે- ખાંચરે પડેલા કેટલાક જાણીતા અને કેટલાક અજાણ્યા સાહિત્ય-રસિકોની ભાગીદારી જેમ એક બાજુ પરિષદમાં પ્રાણ પૂરે છે, તેમ બીજી બાજુ એને લીધે ગુજરાતી પ્રજા પ્રભાતિયાંથી માંડીને અછાંદસ સુધીના સંસ્કારવારસાને જતનપૂર્વક જાળવે છે.

સાહિત્યયાત્રા આમ જોઈએ તો આર્થિક રીતે આત્મનિર્ભર છે. એમાં ભળનારા સાહિત્યકારો પોતપોતાનો પ્રવાસખર્ચ ભોગવે છે. તમામ ભોજન વ્યવસ્થા સ્થાનિક આયોજકો

ખૂબ હોંશે હોંશે કરે છે. સાહિત્યયાત્રા સાથે ચાલતા વાહનનું ખર્ચ પુસ્તકવેચાણના કમિશનમાંથી સહેજે નીકળી જાય છે.

અત્યાર સુધીની સાહિત્યયાત્રામાં બે રાજેન્દ્રોએ આપેલા ફાળાની નોંધ લેતા પહેલાં તેમની સમ્મતિ નહીં લઉં. કારણ એ બંને એવી સમ્મતિ આપે નહીં એવી બીક છે. રાજેન્દ્ર પટેલ એમ તો છે પરિષદના કોષાધ્યક્ષ પણ સાહિત્યયાત્રાના તેઓ પીર, બબર્યાં, ભિસ્તી બધું જ છે. આર્થિક ક્ષેત્ર ઉપરાંત ઘણી બધી બાબતોની એમની શક્તિ સાહિત્યયાત્રાને મુકામે મુકામે જણાઈ આવે છે. તેઓ અતિથિ અને યજમાન બંને તરફના લોકો સાથે સાવ સહજ રીતે ભળી જઈ જ્યાં જાય ત્યાં ઉત્સાહ અને સ્નેહ સીંચતા જાય છે. કવિ રાજેન્દ્ર શુક્લ કેદારાથી ગઝલ સુધીનો વારસો એમની જટા દાઢીથી શોભતા વ્યક્તિત્વમાં સમાવે છે. સભાઓમાં વક્તા તરીકે બોલવા ઊભા થતા મેં એમને ભાગ્યે જ જોયા છે. એમનું નામ લેવાય છે ત્યાં લોકો એમની ગઝલો અને ગીતો સાંભળવા ઉત્સુક હોય છે, અને કોઈને તેઓ નિરાશ કરતા નથી. કેટકેટલાં સ્વરચિત કાવ્યો, ગીતો, ગઝલો એમને મોઢે હશે. એમની ઉપસ્થિતિ યાત્રાને ગઝલ જેવી ચોટદાર બનાવે છે. એમનો કાવ્યપાઠ યાત્રાની ઘણીખરી સાંજને રમણીય બનાવી દે છે. હું હોંશભેર વાટ જોઈ રહ્યો છું કચ્છ તથા મધ્ય ગુજરાતના કાર્યક્રમોની તથા આગલાં વર્ષોની સાહિત્યયાત્રામાં ઊગનાર એવી જ રમણીય સવારોની.

ગાંધીકથા નિમિત્તે થયેલી ઈંગ્લેન્ડની મુસાફરીમાં આ વખતે શેક્સપિયર, વર્ડ્ઝ્વર્થ અને જહોન રસ્કિનનાં જન્મસ્થાનોની તીર્થયાત્રા કરી કોઈ રજા, તહેવાર કે ઉત્સવના દિવસો નહોતા છતાં આખો દિવસ યાત્રાળુઓનો જાણે કે મેળો જ જામેલો લાગે. સાહિત્યકારોની ગુણવત્તા અને કીર્તિ ઉપરાંત આની પાછળ ત્યાંની પ્રજાનો સાહિત્ય અંગેનો રસ પણ જણાઈ આવતો હતો. આપણા લોકમેળાઓ પાછળ પણ આવો જ સંસ્કારવારસો છે. એ વારસો અમુક અંશે ભુલાયો છે, અમુક અંશે વિકૃત કે શિથિલ થયો છે. એ અગ્નિ ઉપર જે રુખ પડી છે તેને ફૂંકીને પુનઃ પ્રજ્વલિત કરવાનું કામ આપણું છે. આપણે ત્યાં પણ આવા સાહિત્યમેળાઓ થશે.

નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

પત્નીવિરહ (સોનેટ ગુચ્છ) | ભગવતીકુમાર શર્મા

૧. સ્તબ્ધ સમય

(મંદાકાન્તી)

ભાંગ્યાતૂટ્યા કણસથી ભર્યા શબ્દ કેં સંભળાતા
દોડ્યો એની નિકટ ત્વરયા જે પલંગે સૂતેલી;
'ચિંતા છોડો; અવ ઠીક જ છે' હોઈ ત્યાં બુદ્ધબુદ્ધાયા;
પાછો આવ્યો નિજ શયન પે ત્યાં વળી ઊંડકારા
પીડાવેર્યા; ફરી નિકટ જે સાવ ઢંબેળી નાખી
કિન્તુ શબ્દો નદી-જળ સમા ઓટમાં લુપ્ત પૂરા !

દોડ્યો, વેગે કંઈ ચકરડાં ફોન કેરાં ઘુમાવ્યાં :
'આવી ખોંચો તુરત અહીંઆ સર્વ - શીઘ્રાતિશીઘ્ર !'
હું બારીએ પળ-વિપળમાં ને વળી દ્વાર પાસે;
ઠંડા ભાલે, ઉર-ધબક પે, નાડીએ હાથ મૂકું;
ડોકાઉં હું વિજન પથ પે : કેમ કોઈ ન આવે ?
ભીંતે ટાંગી ઘડી ટકટકે પૂર્ણ તાટસ્થ્યભાવે :

શીઘ્રે આવ્યાં સ્વજન; યુગ શી લાગતી એ ક્ષણોયે;
ત્યારે થંભ્યો સમય હજીયે એમ ને એમ, સ્તબ્ધ !

૧૨-૬-૦૮

૨. પુનર્નિર્માણ

(મંદાકાન્તી)

છોડી આવ્યો ઘર : ખુરશીઓ, બારીઓ, બારણાંઓ,
મેજો જૂનાં કલમ-ખડિયા, પુસ્તકોનાં કબાટો,
જૂની ઝાંખી કંઈક છબીઓ, ભીંત લૂણે ભરેલી,
પણોં સૂકાં, અપૂજ પડવાની હવે મૂર્તિઓ તે,
જ્યાં બેસીને કદીક પીધી'તી સાથમાં ચાની પ્યાલી
હિંડોળો એ પવન અડતાં ઝૂલતો ખાલી ખાલી.

ખુશબૂ આછી હજી ફરફરે શ્વાસની છેલવેલ્લી;
મીચાયાં જ્યાં નયન હજી એ ખાટલો સ્તબ્ધ લાગે;
સુકકા હાથે ખનખન થતી બંગડીનો ઝુરાપો;

૮-૧-૨૦૦૮

પાસે મૂક્યા જલસભર કો પાત્ર પે અંગુલિની
ઝીણી છાપો, ભરચક પડી ઔષધિની શીશીઓ;
સૌ પોકારે કણસી કણસી : 'હું ય સાથે તમારી.'

છોડી આવ્યો ઘર ભર્યું ભર્યું જૂનું ઝાંખું ઈંટેરી,
કિન્તુ મારા અણુ અણુ વિશે એ ફરીથી રચાતું.

૩. અપૂજ

(વસંતતિલકા)

પાષાણ, કાષ્ઠ, અવ ધાતુની મૂર્તિઓ કેં;
સંખ્યા ઘણી, વિવિધતા વળી કેં અપાર;
ઊંચી, પહોળી, ચપટી, ચમકત, ઝાંખી;
થોડી છબી તિલક ને રજથી ભરેલી.
વાગા જૂના, સુખડનીય મહેક આછી
સૈકા તણાં પટ વીંધી પ્રસરે હવામાં.

દેવારતી ઝહળતી હતી - ઓલવાઈ;
ઘંટા તણી રણક થંભી ગઈ પ્રપૂર્ણ;
કીડી પ્રસાદ-કણ શોધતી કેં ફરે છે;
માળા અને ભજન-ચોપડી અસ્તવ્યસ્ત;
શ્લોકો શમ્યા, પ્રતિધ્વનિ ચૂપ મંત્ર કેરા;
ફુલો બધાં વહી ગયાં નિરમાળ સાથે.

અસ્થિફૂલોય સરિતા-જળમાં વહાં'તાં,
છે ત્યારથી અપૂજ દેવગવાક્ષ સૂનો !

૨૬-૫-૨૦૦૮

૪. પત્ર

(વસંતતિલકા)

છે યાદ મેં પ્રણયપત્ર લખ્યો હતો તે
ખેલો - સગાઈ પછી જે તુજને લખેલો ?
સંકોચ, ક્ષોભ, ભય, મૂંઝવણે ભરેલો;
રૂઢિ - નિષેધ ત્યજી ઊર્મિ વડે રસેલો.
બીડેલ કાળજી કરી પરબીડિયામાં;
પ્રેમેભર્યો તદ્દપિ સંયમથી સજેલો.

ને આદરી દીધી'તી ઉત્તરની પ્રતીક્ષા -
રોમાંચથી સભર, સ્વપ્ન વડે મઢેલી.
કિન્તુ ન પત્ર, નહિ શબ્દ, બધુંય વંધ્ય !
નૈરાશ્ય તો પ્રખર ગ્રીષ્મ સમું ધીખેલું;
આવી પહોંચી સ્વયમેવ પરિણયે તું -
પ્રત્યક્ષ ઉત્તર થઈ ખતનો સુરમ્ય.

આજેય હું લખું છું પત્ર તને અસંખ્ય,
સર્નામું તારું જઈ પૂછું હું કોની પાસે ?

૧૭-૬-૨૦૦૮

૫. પિતૃગૃહે

(પૃથ્વી)

પિયેર ગઈ તું હશે : હજ્ય એવું લાગી રહ્યું;
નિશાળ થઈ બંધ ને પછી પ્રલંબ છૂટી અહો !
લઈ તરત બાળકો પિયર-વાટ ઝાલી લીધી;
કરી ન દરકાર કે પ્રખર ગ્રીષ્મના તાપની.
વિદાય કરી ટ્રેઈનમાં અવશ ભિન્ન પાટા સમો
ઊભો જ રહું કે ક્ષણો વિજન લાગતા સ્ટેશને.

ક્ષણો પર ક્ષણો વીતે, કઠિન રાત્રિ-દા'ડા વીતે;
ગુજારી શકતો લખી પ્રણયપત્ર ઊર્મિભર્યા;
વળી કવનપંક્તિઓ નીપજી આવતી લેખણે
ભળીગળી જતો વિષાદ વિરહ-અગ્નિનો ગ્રીષ્મમાં;
કદી ધૂસર થૈ જતું નભ, થતાં અમીછાંટણાં;
અને પ્રથમ વૃષ્ટિ શી પિયરથી તું પાછી ફરે.

પરંતુ પળી આ સમે સહુથી જ્યેષ્ઠ પિતૃગૃહે
નહીં ફરી શકે કદી જ્યહીંથી પાછી તું પૃથ્વી પે.

૯-૬-૨૦૦૮

૬. નિરુત્તર

(શિખરિણી)

'અરે ! પૌત્રે કેવી સરસ કરી છે પ્રાપ્ત કુંવરી !
'ગુણે-રૂપે પૂરી, સરળ, મધુરી, કાર્યકુશલા;
'તમે ન્યાળી એને દગસભર સંતુષ્ટ થઈ ને ?
'ચલો, આટોપાયું પગલું ઢળતી આપણી વયે...

'સુતાઓ કેવી તો હરખભર આવી મળી ગઈ !
'બીજાં બચ્યાં-કચ્યાં ઉપર વરસ્યાં વ્યાલથી તમે,
'તમે તો સંસારે તરુની નરવી છાંવડી સમાં;
'તમારી આ મીઠી ગમતી ભૂમિકા બેહદ મને.

'અરે, દેખો ! દેખો ! મુજ ગઝલનો સંગ્રહ નવો !
'ચિતારાએ દોર્યું સરસ નવલું આવરણ યે;
'દગોનું મારું આ વધતું જતું દૌર્બલ્ય નીરખી
'તમે ચિંતા સેવો સતત - બધી યે જાણ જ મને.'

અરે ! આ તે કેવું નિબિડ ધર્યું છે મૌન જ તમે ?!
ભૂલી જાઉં છું કે સકળ અવ નિર્વાક અહીંયાં...

૨૨-૫-૨૦૦૮

કુતૂહલ | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

(હરિણી સોનેટ)

નહીં નહીં મને સ્હેજ યે તે રહે ડર મૃત્યુનો
રહી રહી મને જાગે એનું અપાર કુતૂહલ !
કઈ ગમથી એ આવી પહોંચે ક્યા અણસારથી ?
કઈ ગતિથી ને કેવી ચાલે ક્યા વળી વેશથી ?

ખબર નથી કે બિલ્લી પેઠે દબે પગ આવશે ?
ખબર નથી કે ત્રાડો પાડી તરાપ જ મારશે ?
ખબર નથી કે ઝંઝાવાતે બધું ય ધુણાવશે ?
ખબર નથી કે વેરી રહેશે સર્કપ પતંગિયાં ?

નખશિખ હશે વહેવારે એ બરાબર સજજન ?
ક્તલ કરતું આતંકીનું ધર્યું મહોરું હશે ?
પશુ બની ગયા ટોળાનું એ ઝનૂન બતાવશે ?
વસૂલ કરશે નીચોવીને અક્કેક હિસાબને ?

ખબર કરીને આવે તો તો હજી કઈ ઠીક છે !
ખબર ન કરે ને આવે તો ? મજા કઈ ઓર છે !

તાજ | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

હુમલાખોર આવશે એ વાત નક્કી છે.
જલમાર્ગે જમીન માર્ગે કે આકાશમાર્ગે એ નક્કી નથી.
બધું સાબરું કરી દીધું છે.
પણ ગુપ્તચર વિભાગ ન તો દૂરનું જોઈ શકે છે
ન તો પૂરું સંભાળી શકે છે.
હમણાં હમણાં તો કશાની એમને ગંધ પણ આવતી નથી.
એમને જાણે કે કાંઈ સ્પર્શતું જ નથી.
કોઈ ગુપ્ત ભાતમીનો એમને સ્વાદ જ નથી રહ્યો.
અને રક્ષકટુકડીઓ યે આમ તો ખડી કરી દીધી છે.
પણ એમનો ચીંથરેહાલ ગણવેશ છે
એમની પાસે જૂનાપુરાણાં શસ્ત્રો છે
એમની પાસે કટાયેલી તાલીમ છે
ટટાર ઊભા રહેવાનું કે હોશિયાર રહેવાનું
પણ ભૂલી ગયા છે.

તોયે, મરણિયા થઈ તાજ તો બચાવવો છે
બીજી બાજુ કહેવાય છે કે
હુમલાખોર તનતોડ મહેનત સાથે આવવાનો છે
નિશાને નિશાને બધું ફૂંકી મારવાનો છે
આ વખતે હુમલાખોર ફાવી જશે ?
તાજ હાથથી જશે ?

વિલાપ | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

ફેલતું વૃક્ષ, લહેરતું વૃક્ષ
મહેકતું વૃક્ષ, ટહેકતું વૃક્ષ
ઘા...
શોષાતું વૃક્ષ, વિલાતું વૃક્ષ
સુકાતું વૃક્ષ, મૂંગું વૃક્ષ
ઘા...
નમતું વૃક્ષ, ઝૂંકતું વૃક્ષ
પડતું વૃક્ષ, પછડાતું વૃક્ષ
ઘા...
છેદાતું વૃક્ષ, કપાતું વૃક્ષ
વેરાતું વૃક્ષ વેરાતું વૃક્ષ
વૃક્ષ હવે ચારેકોર ઢીમચાઓમાં.
જરાક પવન આવે છે, ત્યારે
એનાં જ સૂકાં પાન
વૃક્ષને આવી આવીને વળગે છે
હેવાયું પંખી પણ આવે છે
ભૂલું પડ્યું હોય એમ ઘાંઘું થતું
એકાદ ઢીમચે બેસે છે, ડોક ફેરવે છે
આમતેમ જુએ છે, ચાંચ ખોલે છે
ચૂપચાપ બંધ કરે છે, ને ઊડે છે
મૂકી જાય છે પાછળ ઘેઘૂર સન્નાટો.

(સુરેન્દ્ર ચૌધરીની FTIIમાં બનેલી ટૂંકી ફિલ્મ 'વિલાપ'નું પ્રસારણ 'લોકસભા' ટીવી પરથી
'ફર્સ્ટ કટ' જોયા બાદ લખાયેલું કાવ્ય)

અમદાવાદે ઠાર્યો | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

અમદાવાદમાં વસ્યો.
મકાન કર્યું
મકાન બહાર નિસર્યો ને લથડ્યો,
તો
રડીખડી દેખાતી કો નારિયેળીની
આંગળી ઝાલી લીધી.
નારિયેળીએ પહોંચ્યાડ્યો સમુદ્ર પાસે
સમુદ્રે પહોંચ્યાડ્યો મુંબઈ.
મુંબઈએ ફેરવ્યો ગલી ગલી
ગલી ગલીમાં ઘૂમ્યો
પણ એ મારો વિસ્તાર ક્યાં ?
એ મારું ઘર ક્યાં ?
ઘર શોધું, લથડું
સમુદ્રને વળગું
સમુદ્રે પહોંચ્યાડ્યો પાછો નારિયેળી પાસે
નારિયેળીએ પહોંચ્યાડ્યો મકાન પાસે
મકાનમાં પ્રવેશું
જોઉં તો
મકાનમાં બેઠું ઘર મારી રાહ જુએ.
અમદાવાદે ઠાર્યો.

વાર્તા

“પ્રશ્ન ?” | ડૉ. નીલેશ રાણા

રાત્રિના લગભગ પોણાબારનો સમય, ચંદ્રે બગાસું ખાતા વાદળની ચાદર ખેંચી. મેડિકલ જર્નલનો આર્ટિકલ પૂરો કરી, મેગેઝીન બાજુમાં મૂકી, લાયબ્રેરીની લાઇટ ઓફ કરી રાકેશ બેડરૂમમાં આવ્યો. નાઇટ ગાઉનમાં સજ્જ થઈ બેડમાં લંબાવ્યું. ક્ષણાર્ધ પછી પડખું ફેરવી પાચલને આલિંગનમાં લેવા હાથ...

આ સુખદ ઘડીની ઈર્ષા કરતો ફોન તુર્ત જ રણકી ઊઠ્યો. પથારીમાં બેઠા થઈ, રિસીવર હાથમાં ઉઠાવી એ ધીમા સ્વરે બોલ્યો, ‘હલ્લો...’

પાચલે રીસભર્યા ચહેરે પડખું ફરી જતાં આંખો ફરી બંધ કરી લીધી. સારપ જેવી સરી જતી ક્ષણને અનુભવતાં અંધકાર થરથરી ઊઠ્યો.

‘ડૉક્ટર...’

‘યસ...’

‘આઈ એમ રાલ્ફ...’

‘યસ...’

‘માય વાઈફ...’

‘યસ...’

રાકેશની બાજુમાં હોવા છતાં જાણે પોતે નથી-નો અહેસાસ એને અકળાવી ગયો. પત્ની તરીકેનો સંપૂર્ણ સંતોષ હોય એવું નહોતું. પણ રોમાન્સની પળોમાં ફોનના અટકયાળાથી એ કંટાળતી. અને એમાંય છેલ્લાં ચાર વીક્સથી આ ફોન સાવ નિર્લજ્જ બની ગયો હતો. દુનિયા માટે રાકેશ ભલેને ડૉક્ટર હોય પણ પહેલાં એ પોતાનો પતિ... આંખો ભલે બંધ હતી પણ કાન રાકેશ તરફ તાકી રહ્યા હતા.

‘આજે નેન્સીએ ફરી પાછું ઘર માથે લીધું છે. લવારા કરે છે. તોફાને ચઢી છે.’

મિતાક્ષરી ઉત્તર ત્યજતા ડૉક્ટર રાકેશને હવે પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની ફરજ પડી.

‘રાલ્ફ, મેં તને મેડિસિન આપી હતી..’

‘એની અસર હવે થતી નથી.’

અંધકારમાં પાચલને જોવાનો પ્રયત્ન કરતાં રાકેશે પોતાનો જમણોહાથ પાચલના ખભા પર મૂકતા બોલ્યો, ‘આઈ સી, નો વન્ડર...’

‘ડૉક્ટર, પ્લીઝ હેલ્પ...’

‘બાર વાગ્યે જ ફોન કરવાનો ટાઈમ મળ્યો’ વાક્યનું જીભેથી એબોર્શન કરતા સહાનુભૂતિ સ્વરે રાકેશે કહ્યું, ‘રાલ્ફ, મેં તને પહેલાં જ વોર્નિંગ આપી હતી.’

‘આઈ નો... આઈ નો...’ રાલ્ફનો ગળગળો સ્વર...

‘હવે બીજો કોઈ ઓલ્ટરનેટિવ નથી, યુ નો.’

‘મારો સન અને એની વાઈફ પણ દબાણ કરી રહ્યાં છે.’

‘મારી એડવાઇઝ તું જાણે છે.’
‘હું જાણું છું’ રાલ્ફના અવાજમાં હતાશાની વીણાનો ઝંકાર રાકેશથી છાનો ન રહ્યો.
‘તે છતાંય...’
‘અમારા મેરેજને છેતાલીસ વર્ષ થશે.’
‘રાલ્ફ, રીયાલિટીનું એક જ સ્વરૂપ હોય છે, સમજ્યો ?
રીયાલિટી ઇઝ રીયલ, યુ મસ્ટ ફેઇસ ઇટ.’ સહેજ અકળાતા રાકેશને સાફ સાફ કહેવું
પડ્યું.

‘આઈ એમ સોરી. પણ મારું મન નથી માનતું.’
‘આઈ એમ ઓલ્સો સોરી, આઈ વિશ હું તારા જીવનનું સમીકરણ તારી પસંદગી મુજબ
બદલી શકું.’

સામે છેડે અવાજને હાંફ ચઢી હોય એમ અટકી ગયો.
‘રાલ્ફ, ઇટ્સ અ ડેડ એન્ડ, અત્યારે નેન્સીને સ્લીપિંગ પિલ આપી દે. સવારે હું એને
નર્સિંગહોમમાં એડમિટ કરાવી દઈશ. ગુડનાઇટ !’

ફોન કટ કરી, પથારીમાં લંબાવતાં, પાયલના આછા નસ્કોરાની સરગમ સાંભળી. રાકેશે
પાંપણો બીડી. પણ પાંપણની પરસાળમાં નિદ્રાદેવી કે સપનાંઓ ગોષ્ઠિ કરવા આતુર નહોતાં.
રાલ્ફ અને નેન્સી દસ વર્ષથી એનાં પેશન્ટ, બંનેનો એકબીજા પ્રત્યે અપાર સ્નેહ જોતાં રાકેશને
પણ અચરજ થતું. એકની સાથે બીજો પણ બીમાર થઈ જાય. વધતી જતી ઉંમરની સાથે
અલ્પાઈમરની બીમારીના રાક્ષસે નેન્સી તરફ હાથ લંબાવ્યા. શરૂઆતમાં દવાએ પ્રતાપ બતાવતાં
આશા જાગી. પણ આરતીનો દીવો ધીમે ધીમે બુઝાતાં શ્રદ્ધા પાંગળી બનતી ગઈ. છેવટે
અલ્પાઈમરે વિજયની પતાકા ફરકાવતા પોતાના સામ્રાજ્યમાં એક વધુ ગુલામની ભરતી કરી
દીધી. રાલ્ફની જીવ ‘Till death do us apart’ સુધી નેન્સીની સંભાળ લેવી. રાકેશ ડોક્ટર
હોવા છતાંય લાચાર –

છેલ્લાં ચાર અઠવાડિયાંથી ફોનની રિંગ સાથે ‘રાલ્ફ’ શબ્દની રાકેશના જીભે ફૂટતી કૂંપળ
અને આંખોમાં પાનખર ભરી લેતી પાયલ...

ડોક્ટરની બિઝી લાઇફ સ્ટાઇલને પાયલે સમજણપૂર્વક ધીરજથી પોતાના જીવનમાં વણી
લીધી હતી. ઘરમાં ફોન રણકતાં જ ‘જો તારોજ હશે’ કહેવાની રૂટિનતાથી એ ટેવાઈ ગઈ હતી.
જાણતી હતી. રાકેશ પતિ તરીકે પોતાનો છે તો ડોક્ટર તરીકે બાકી સૌનો. પણ રોમાન્સની
ક્ષણો જ્યારે અચાનક વિધવા બની જતી ત્યારે અચૂક ગુસ્સો આવતો. પોતે ફરિયાદ કરે તો
કયા ડોક્ટર પાસે ?

ચમત્કાર થયો. છેલ્લા ચાર દિવસથી ફોને જાણે રાલ્ફના નામનું પાણી મૂકી દીધું. અને
રાકેશ પણ શાંત.

શનિવારની સાંજે દાળદોકળીનો સ્વાદ માણી, મોઢામાં મુખવાસ ઓરી પ્રેસિડન્ટ ઇલેક્ટ
ઓબામાની ટી.વીમાં સ્પીચ સાંભળતાં રાકેશને પાયલે પૂછ્યું.

‘તારા પેલા પેશન્ટનું શું થયું ?’

આજે અચાનક પોતાના પેશન્ટમાં પાયલને ઇન્ટરેસ્ટ લેતી જોઈ અચરજમાં ડૂબેલા રાકેશે
સામો પ્રશ્ન કર્યો. ‘કયો પેશન્ટ ?’

‘જવા દે...’ સહેજ છણકો.

‘ના...ના.. બોલ... બોલ... છેડવાનો ભાવ...’

‘કંઈ નહિ’... થોડી માયુસી, ગુસ્સો...

‘બોલ તો ખરી...’

‘હું રાલ્ફ વિશે...’

‘કેમ એ યાદ આવ્યો ?’ મશ્કરીની માત્રામાં વધારો...

‘ફરગેટ ઇટ...’

‘નો...નો... ગો અહેડ...’

‘છેલ્લા ચાર દિવસથી એનો ફોન...’

‘ઓહ ! સમજ્યો, તું એને મિસ કરે છે...’ ખડખડાટ હાસ્ય અને પહોળી થતી આંખો...

‘મને એમ કે તું એને મિસ કરે છે.’

‘હું...’ તરડાતો અવાજ... ‘નોટ એટોલ.’

‘શ્યોર ?’

‘ઓફકોર્સ... તને એમ કેમ લાગ્યું ?’ સ્વસ્થતાની ટેકણનો સહારો શોધતો અવાજ...

‘તને શાંત... તને પૂછવું જ નકામું...’ પ્રગટતો અણગમો...

‘સોરી, સોરી... ઇન્ટરેસ્ટિંગ સ્ટોરી છે.’

‘રીયલી...!’ જાણવાની આતુરતા પ્રગટી.

‘રાલ્ફને પણ નર્સિંગ હોમમાં દાખલ કરવો પડ્યો છે.’

‘શું વાત કરે છે. યુ આર પુલિંગ માય લેગ, હું નથી માનતી.’

‘નેન્સીને દાખલ કર્યા બાદ બીજે દિવસે નેન્સીના દીકરાનો ફોન આવ્યો. ‘નાવ ફાધર

હેંડ ગોન કેઝી.’

મને તાજુબી થઈ કે સાજોનરવો રાલ્ફ અચાનક મેન્ટલ બેલેન્સ ગુમાવી બેઠો. વાઈફના
સેપરેશનને ખાતર એક્યુટ ડિપ્રેશનનું સાઈકિયાટ્રિસ્ટે નિદાન કર્યું અને ટ્રીટમેન્ટ માટે એની વાઈફના
નર્સિંગ હોમમાં જ દાખલ કર્યો છે. નાવ યુ નો.’ રાકેશને જાણે વાત કરવામાં મજા આવી રહી
છે એમ પાયલને લાગ્યું.

‘વોટ અ ટ્રેજડી... પણ તું કેમ શાંત થઈ ગયો હતો ?’ રાકેશના ખભે હાથ મૂકતા એ
આગળ બોલી. ‘યુ આર અ ગુડ ડોક્ટર.’

‘થંક યુ ફોર યોર કોન્ફિડન્સ.’

ઉભયની વાતચીતમાં ભાગ લેવા માટે ફોનથી રણક્યા વગર રહેવાયું નહિ. એ સાથે
જ રાકેશની મશ્કરી કરવા પાયલ ત્વરાથી બોલી ઊઠી, ‘લે તારા રાલ્ફનો ફોન આવી ગયો.
હવે ખુશ !’

રાકેશે રિસીવર કાને ધર્યું. પછી માઉથ પીસ પર હાથ મૂકતાં ધીરેથી બોલ્યો, ‘હની,
યુ આર રાઈટ ઓન ધ મની.’ અને તરત જ દ્વિધાના આલિંગનથી ખરડાયેલા અવાજે જોરથી
બોલ્યો, ‘રાલ્ફ ઇઝ ઘેટ યુ ?’

‘યસ ડોક્ટર...’

‘રાલ્ફ...’ અસમંજસતામાં ડૂબી રહેલા રાકેશને પાયલ અનિમેષ નિહાળી રહી.

‘સોરી ડોક્ટર...’

રાકેશ... સાયલન્સ...

‘આઈ એમ નોટ કેઝી...’

‘આઈ ડોન્ટ અંડરસ્ટેન્ડ...’ વિસ્મયતામાં ગૂંચળાતો રાકેશ આભો બની ગયો.

‘મારી વાઈફ સાથે રહેવાનો ચાન્સ આપવા બદલ થેંક્યુ, અને ડ્રામા બદલ સોરી...’

‘ડ્રામા...’ રાકેશની ચીસે પાયલને ચમકાવી દીધી.

‘પ્લીઝ ફરગિવ મી... આઈ એમ સોરી...’ અવાજ સામે છેડે શાંત પડી ગયો.

રાકેશના ચહેરા પર અકળામણ, નારાજગી અને ગુસ્સાની રેખાઓના ચિતરામણને જોતાં

પાયલથી પ્રશ્ન પૂછ્યા વગર ન રહેવાયું... ‘શું થયું તારા રાફને ?’

થોડી શાંત પળો બાદ ‘રાફને નહિ, પૂછ મને શું થયું છે ?’ બિજાતાં એ આગળ બોલ્યો,

‘મારી સાથે બનાવટ ?’ હોઠો ભીંસતાં રાકેશ આંટા મારવા લાગ્યો.

‘મને વાત તો કર... ગુસ્સો થૂંકી નાંખ.’

રાકેશની વાત સાંભળ્યા બાદ –

‘વેરી સ્માર્ટ ગાય...’

‘મારી સાથે બનાવટ કરી, ઘેટ્સ નોટ રાઈટ...’ રાકેશ માથે હાથ દબાવતાં બોલ્યો.

કિચનમાં જઈ કોફી કપમાં ભરતાં પાયલે કહ્યું, ‘રાઈટ અને રોંગ પર બધા નિર્ણય નથી

લેવાતા.’

‘આઈ નો ઘેટ, પણ મારી સાથે...’ હતાશ થતાં રાકેશે ઇટ્સ રોંગ’ ત્રણ વાર રિપીટ કર્યું.

રાકેશના હાથમાં કોફીનો કપ થમાવતાં પાયલે સલાહ આપી, ‘ડીઅર, થોડી વાર ડોક્ટર થવાનું છોડી, રાફની પરિસ્થિતિમાં ખુદને મૂકી જો.’

કોફીના કપને હાથમાં રમાડતાં રાકેશ શાંત થવાનો પ્રયત્ન કરતાં બોલ્યો, ‘યુ નો પાયલ, યુ આર રાઈટ.’

‘બેં તો માત્ર મારો ઓપિનિયન આપ્યો છે. પ્લીઝ ડોન્ટ માઈન્ડ.’ બોલતાં પાયલ રાકેશની બાજુમાં બેઠી.

‘ઓન ધ ગુડ સાઈડ, આજથી એનો ફોન આપણને નહિ સતાવે.’ ફિક્કા હાસ્યની આભા માંડ માંડ રાકેશના નાખુશ ચહેરા પર ફરકી. જાણે એ પરાણે બોલી રહ્યો છે એમ પાયલને લાગ્યું.

વાતાવરણની ગંભીરતાને હળવી કરવાની ઇચ્છાથી પાયલે કહ્યું, ‘એટલું તારે જરૂર માનવું પડશે, ધેર લવ ફોર ઇચ અધર ઇઝ કાબિલેદાદ, ખરું ને ?’

રાકેશે પ્રતિભાવમાં ગરદન હલાવી.

‘તું મારા માટે આમ કરે ખરું ?’

કોફીની લેવાતી ચૂસકીઓમાં અવાજ ઓગળી ગયો. પાયલ મનમાં હસી પડી.

રાત્રિના લગભગ બાર વાગ્યાનો સમય. અચાનક પાયલની આંખો ખૂલી ગઈ. એણે પાંપણો ચોળી જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યારે નાઈટ લેમ્પના આછા અજવાસમાં બેડમાં બેસી ટેલિફોનને તાકતા રાકેશને જોતાં એ...

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

‘જગરું’ : એક અનોખી અમરકથા | રમેશ બી. શાહ

[જગરું (સ્મરણકથા) : લે. નટવરસિંહ પરમાર, પ્ર.આ. ૨૦૦૮, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૪૬, કિં. રૂ. ૧૧૦/-]

‘જગરું’ નટવરસિંહ પરમારની સ્મરણકથા છે; એમના ‘વતનનું પ્રોફાઇલ છે.’ એમનું વતન ડાંગના અરણ્યના પશ્ચિમ સરહદી વિસ્તારમાં આવેલું છે. આઝાદી પૂર્વે અંગ્રેજ શાસનની છત્રછાયા નીચે એ વિસ્તારમાં અનેક ઠકરાતો હતી; એમાંની એક ઠકરાત લેખકના દાદાજીની, દા’ઉજીની હતી. લેખકનો વતનવિસ્તાર આદિવાસી વિસ્તાર સુધી પ્રસરેલો હતો. એ રીતે તેમનો એ વિસ્તાર વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધના એક અંતરિયાળ ગ્રામીણ વિસ્તાર હતો.

એ વિસ્તાર તત્કાલીન રાષ્ટ્રીય પ્રવાહોથી સાવ અલિપ્ત રહ્યો હતો. લેખકે નોંધ્યું છે તેમ, ‘સામંતશાહી માહોલમાં સામાજિક વ્યવહારો, ખેતી, તહેવારો અને સામાજિક પ્રસંગોની ઠાઠભરી ઉજવણી, તીર્થયાત્રાઓ, રંગરાગવાળી જિયાફતો, રામજણીના નાચ, રામલીલાનાં નાટકો, રામાયણ, મહાભારત, ભાગવતનું શ્રવણ, રાજપૂતાર્થ શાન, અને દબદબો એ તે સમયનું અમારું પ્રમાણ એ સર્વાર્થનાં લેન અને મદદોશીમાં આઝાદીનું પર્વ ક્યારે ઊગી ગયું તેનું અમને ભાન નહોતું. આ એ કે રાષ્ટ્રમાં સંભવેલું એક પ્રચંડ આંદોલન, બીજા વિશ્વયુદ્ધ સુધીની માહિતી વરાવતાં જહુકા ગણાય એવા દા’ઉજીને ઝાડું અડ્યા વિના જ પસાર થઈ ગયું ?’

આ એક એવા સમાજનું ચિત્ર છે, જેને અંગ્રેજોના શાસન નીચે દેશમાં પ્રવેશેલી આધુનિકતાનો સ્પર્શ થયો નહોતો. આ સમાજ સદીઓ જૂની પરંપરાથી જિવાતું જીવન જીવી રહ્યો હતો, પરંતુ અપેક્ષા રાખી ન શકાય એ રીતે ગ્રામીણ માહોલમાં જીવેલાં પાત્રોમાં ભારે વૈવિધ્ય છે. આધુનિક પ્રવાહોથી સાવ વેગળું રહેલું આ જીવન શુષ્ક કે નીરસ નથી. સ્વ. જયંત કોઠારીએ લેખક પરના પત્રમાં નોંધ્યું હતું તેમ, ‘‘ જગરું’ વાંચીને ખુશ થઈ ગયેલો, એક નવી જ દુનિયા ઊઘડતી લાગેલી.’’ સાથે જ, નગરવિસ્તારમાં જ ઊછરેલા કે વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં જન્મેલા વાચકને ‘જગરું’ એક નવી દુનિયામાં લઈ જાય છે. ‘રેશનલ’ વાચકના ગળે ન ઊતરે એવી ભૂતપ્રેત, ડાકણ, ભૂવા ભગતની દુનિયા અહીં છે, પણ વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધના ગુજરાતના ગ્રામીણ જીવનને તમે એના વિના કલ્પી ન શકો. આજના નાગરિકોને સાવ કપોળકલ્પિત લાગે એવી આ વાતો તત્કાલીન ગ્રામવાસીઓ માટે એક વાસ્તવિકતા હતી. અલબત્ત, એ વાતોને બાજુ પર રાખ્યા પછીયે ‘જગરું’માં જે માનવીય ચહેરો ઊપસે છે તે હૃદયસ્પર્શી છે. આમાં જે પાત્રોનાં જીવન વર્ણવાયાં છે તે પૈકી કેટલાંકના પ્રેમની વાતોમાં જગતની અને સાહિત્યકૃતિઓની કેટલીક અમર પ્રેમકહાનીઓ પડઘાય છે. કેટલાંક પાત્રોની ખાનદાની અને માનવતા ચિત્તાકર્ષક નીવડે છે. સાવ પછાત ગણાતા આ ગ્રામીણ જીવનમાં કેવા કેવા માનવીઓ અસામાન્ય જીવન જીવી ગયા હતા તે જાણવા-જોવા માટે ‘જગરું’ એક આસ્વાદ્ય

સ્મરણકથા બની છે.

‘જગરું’માં લેખકે તેમનાં બાળપણનાં સ્મરણોનું પુનઃકથન (‘નેરેશન’ – narration) કર્યું છે. આ પુનઃકથનમાં તેમણે રજવાડી – ગ્રામીણ માહોલને જાળવી રાખ્યો છે. શિયાળાની ઠંડી રાતોમાં દા’ઉજના આંગણમાં તાપણું (જગરું) કરવામાં આવતું હતું. એ રાવણમાં આવીને બેસતા ગ્રામવાસીઓની વાતોમાંથી ઊપસતી ઘટનાઓ અને પ્રગટ થતાં પાત્રોને લેખકે સાંભળ્યાં તે પ્રમાણે આલેખવાનો અભિગમ અપનાવ્યો છે. વાતો વર્ષો પહેલાં થઈ ચૂકી છે, પાત્રોને લેખકે તેમના નાનપણમાં જ જોયાં છે, પણ એ બધું જ લેખકના ચિત્તમાં બરાબર જળવાઈ રહ્યું છે. ‘જગરું’માં આવી ચડેલી વ્યક્તિઓનાં સ્મરણો આલેખતી વખતે તે વ્યક્તિ તેમની નજર સમક્ષ હોય એ રીતે ની દેહાકૃતિ અને પોશાકની ઝીણી ઝીણી વિગતો તેમણે નોંધી છે. બે ટૂંકાં વર્ણનો જ ઉદાહરણ રૂપે નોંધીએ :

“અમારા આગલા ઝાંપાના વળાંકમાંથી અંધકાર પ્રવેશું પ્રવેશું કરતો હતો. જાણે એની પૂંઠ પકડીને એક પુરુષ અને સ્ત્રી જગરું પાસે આવી ઊભાં... બંને તરુણ પતિ-પત્ની કાળા સીસમના સોરા જેવાં શરીરે કઠણ હતાં. મખોટીએ બંને રૂડાં અને આકર્ષક.... સ્ત્રીએ મરાઠી ઢબની સાડી પહેરી માથે ઓઢેલી. કાનમાં બુટ્ટી, નાકમાં જાડી જડ, પગમાં કલ્લાં, હાથે કાચની બંગડીઓ. કાળા દેહમાં ઓગળેલું પહેલા પોરોઢનું લાવણ્ય.” (પ્રકરણ ૬)

“... ઈબ્રાહીમકાકા દા’ઉજની વચના. ઊંચું ટટાર અને ગોરું શરીર, બધાં બટન દીધેલું કિરમજી અચકન, સફેદ સુરવાલ, ચળકતા કાળા બૂટ અને માથે ફેઝ – કાળા ઝૂમખાવાળી લાલ તુર્કી ટોપી એ એમનો પહેરવેશ.” (પ્રકરણ ૭)

લેખક આવાં ઝીણવટભર્યાં વર્ણનો કરી શક્યા છે કેમ કે નાનપણનાં એ ચિત્રો અને ઘટનાઓ તેમના ચિત્તમાં જડાઈ ગયાં છે. એનાં બે ઉદાહરણો નોંધીએ :

“...પણ મારા ચિત્તમાં હજી એ આખી ભૂતાવળ હયાત છે, મને ‘નડ્યા’ વિના હયાત છે. પેલી મે’સાણી (ભેંસ)ની વલોપાતી આંખો તગતગ્યા કરે છે. ભગતના હુસ હુસ સાથેના ‘ઊં ડ્રીં ભૈરવનાથ’ પડવાયા કરે છે. અજજુ બાપુના ‘ધા તિરકિટ ધા’ સંભળાયાં કરે છે. અને કોઠાની કુંવારકાનાં ઝાંઝર ‘છમ્મ, છમાછમ છમ્મ’ નર્તન કર્યાં કરે છે, કર્યાં કરે છે મારા ચિત્તના એકાંતમાં.” (પ્રકરણ ૫)

“.... અને બીજા દિવસે સવારે ગિરધરલાલનો પડાવ અમારે ત્યાંથી ઊપડી ગયો. અમારાં આંગણાં સૂનાં મૂકીને, અમને નાટકના છંદે ચડાવીને, સૂનાં આંગણે સ્મરણોની ડમરી ઊડતી મૂકીને. હજીયે મારા ચિત્તમાં એ ડમરી ઊડતી રહે છે, હા, બિલકુલ શમી નથી.” (પ્રકરણ ૮)

જગરુંના માહોલને લેખકે પુનઃ કથનનો અભિગમ અપનાવીને બરાબર જાળવી રાખ્યો છે. આ સ્મરણકથાને સાહિત્યના પ્રચલિત સ્વરૂપમાં ઢાળવાને બદલે તેને આપણી મૌખિક કથા-પરંપરાના સ્વરૂપમાં ઢાળવાનો અભિગમ લેખકે અપનાવ્યો છે. લેખકનો એવો કોઈ સભાન પ્રયાસ હોય કે ન હોય, આ કૃતિને મેં એ સ્વરૂપે જોવાનું પસંદ કર્યું છે. અલબત્ત, મૌખિક અને લેખિત સ્વરૂપે થતી અભિવ્યક્તિમાં જે તફાવત રહેવો જોઈએ તે આમાં જળવાયો છે. તાપણાની આસપાસ નિરાંતની પળો ગાળી રહેલા ગ્રામવાસીઓ વચ્ચે જે અનૌપચારિક સ્વરૂપે લાંબા દોરે વાતો ચાલતી તેને એ જ સ્વરૂપે લેખકે અહીં રજૂ કરી છે. તેથી સાહિત્યિક વિવેચનની પરિભાષામાં

વિચારતા વિવેચકને આ કથાઓમાં ક્યાંક ક્યાંક અનાવશ્યક અને વિષયાંતરમાં સરી પડતો પ્રસ્તાર જણાશે. એને એવી લાગણી થઈ આવશે કે લેખક આ પ્રસ્તારને ટાળીને આમાંની કેટલીક કૃતિઓને ટૂંકી-લાંબી વાર્તાનું સાહિત્યિક સ્વરૂપ આપી શક્યા હોત. પણ લેખકનો આશય તો પોતાના નાનપણમાં જે વતનને જીવ્યા તેનું આલેખન કરવાનો જ છે. તાપણાની આસપાસ શિયાળાની રાતોમાં અલકમલકની વાતો ચાલતી હોય, હાજર શ્રીતાઓમાંથી કોઈ ને કોઈ વચ્ચે પ્રસ્તુત – અપ્રસ્તુત પ્રશ્નો પૂછતું હોય, તેના જવાબો અપાતા હોય અને એ રીતે વાતોનો દોર લંબાતો હોય. લેખકે એ શૈલીમાં અહીં તેનું પુનઃ કથન (‘નેરેશન’) કર્યું છે.

આમ છતાં જિવાઈ ગયેલા ગુજરાતના એક પ્રદેશના ગ્રામીણ જીવનની આ કથાઓ ગુજરાતીમાં આપણને વિવિધ લેખકો દ્વારા જે ગ્રામીણ ચિત્રો અને જાનપદી નવલકથાઓ મળી છે તેનાથી જુદી પડે છે. આમાં ગુજરાતના ગ્રામીણ જીવનનું કોઈ બીબાંઢાળ (stereo type) વર્ણન નથી. અહીં જે પાત્રોની આસપાસ વાતોનો દોર ચાલ્યો છે એ બધાંનું વ્યક્તિત્વ અને તેઓ જે જીવન જીવ્યાં છે તે કોઈ ને કોઈ રીતે નિરાળાં છે. વળી જગરુંના રાવણમાં આવતાં – ઉલ્લેખાતાં બધાં જ પાત્રો ‘ગ્રામીણ’ પણ નથી.

તેમાં આ ગ્રામીણ વિસ્તારના રજપૂત રામસિંહ સાથે ઊંડા ‘વેટોનિક’ પ્રેમમાં પડતી અંગ્રેજ બાઈની પ્રેમકહાની છે અને તેના વિલક્ષણ વ્યક્તિત્વનો પરિચય છે. લશ્કરમાંથી નિવૃત્ત થઈને આવેલા, અંગ્રેજ અફસરની દીકરીના પ્રેમમાં પડેલા, પણ તેની સાથે લગ્ન નહીં કરી શકેલા પ્રેમીના વ્યભિચારી કહી શકાય એવા જીવનનું નિરૂપણ છે. પણ આ ‘મામાજી’ પાસે અપરિણીત રહીને વ્યભિચારને પંથે વળવા માટેનો તત્ત્વદર્શી ખુલાસો છે. આ કથાઓમાં ઠાકોરોના કોઠાઓમાં વડારણો અને રામજણીઓ તરીકે જીવન ગુજારતી કમભાગી સ્ત્રીઓની કરુણ કથની છે. કેટલાંક પાત્રો ‘શિક્ષિત’ કહી શકાય એટલું શિક્ષણ પામેલાં છે અને એમનું વાચન વિશાળ છે. ગ્રામીણ કથાઓમાં આવતું ભગતનું પાત્ર અહીં સુલેમાનચાચાના રૂપમાં આવે છે, પરંતુ એ અભણ નથી, સુશિક્ષિત અને બહુશ્રુત હોવાની સાથે આત્મજ્ઞાની છે. અહીં પ્રેમની કથાઓ છે; પરંતુ ગ્રામીણ જીવનમાં જ્ઞાતિજન્ય નિષેધોમાંથી ઉદ્ભવતી કરુણતાના સ્થાને અહીં પરિસ્થિતિ અને પાત્રની વિલક્ષણતામાંથી ઉદ્ભવતી કરુણતા વિશેષ છે.

લેખકનો ઉદ્દેશ અહીં કેવળ અતીતરાગથી પ્રેરાઈને તેનાં સ્મરણો વાગોળવાનો નથી. લેખકે પ્રસ્તાવના રૂપે નોંધ્યું છે તેમ, “એ રાવણમાં અમારા લોકના રાની અબળખાઓ, લોહીના છંદપ્રતિછંદો, પ્રાણના તડફડતા આવેગો, હૃદયમનના ઉદ્વેગો, સંતાપોના પ્રસંગો અને ઘટનાઓની વાતોના લાંબા દોરે અમારી રાતો ભાંગતી રહી હતી, શિશિરની ઠંડી રાતો. ‘જગરું’માં એને પ્રત્યક્ષ કરવાનો પ્રયત્ન છે. ‘જગરું’ જગરુંએ ગુજરેલી રાતોની રાતનું અભિનવ અસ્તિત્વ છે ? મારી ચેતનાના રસાયણમાં ઉદય પામેલું એક ન્યૂ એગ્ઝિસ્ટન્સ છે ?”

લેખકને થયેલો આ પત્ર પુનઃકથન રૂપે કહેવાયેલી આ કથાઓના સ્વરૂપને સમજવાની દિશા ચીંધે છે. ‘જગરું’ના વાચકે એ યાદ રાખવાનું છે કે દાયકાઓ પૂર્વે લેખકે જે વાતો સાંભળી હતી તેનું આ પુનઃકથન છે. વીતેલા દસકાઓમાં લેખકે તેમનાં વાચન-મન દ્વારા અને જીવનના અનુભવો દ્વારા જે સમજ કેળવી છે તેનતા પ્રકાશમાં જગરુંના રાવણમાં સાંભળેલી વાતોનું, ઘટનાઓનું અર્થઘટન કર્યું છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય કે વર્ષો પછી એ બધી ઘટનાઓનું તેમણે જે અર્થઘટન કર્યું છે તેના પ્રકાશમાં જ તેમણે એ ઘટનાઓનું પુનઃ કથન કર્યું છે. આ

પુનઃ કથન આપણી કથાપરંપરાની નજીક રહે છે. રામાયણ કે મહાભારતની કથા કરતો કથાકાર મૂળ કથાના નાનામોટા પ્રસંગોને યથાતથ જાળવી રાખે છે, પણ તેમનું અર્થઘટન પોતાની રીતે કરે છે. પાત્રોની વાતોને શ્રોતાઓ સુધી પહોંચાડવા માટે જરૂર જણાય ત્યાં પોતાની ભાષામાં મૂકે છે ‘જગરું’માં લેખક એ અભિગમને અનુસર્યા છે. લેખકે જેને ‘અભિનવ અસ્તિત્વ’ કે ‘ન્યૂ એગ્ઝિસ્ટન્સ’ કહ્યું છે તેને આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવાનું છે.

પણ ‘જગરું’નો ઉદ્દેશ ક્યારસ પીરસીને કેવળ વાચકનું મનોરંજન કરવાનો નથી. ‘જગરું’ના માધ્યમથી લેખકે માનવજીવનને અને તેના વિવિધ આયામોને સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. જગરુંની બહાર લખાયેલા પ્રકરણ ‘ઘર મોઢાના પહાડી વગડે’માં લેખકની જીવનને સમજવાની મથામણ જોઈ શકાય છે :

“સાગરનાં ઊછળી ઊછળીને તટને સ્પર્શવા મથતાં મોજાંને તટે અથડાઈને ફીણ ફીણ થઈ જતાં જોઈ હું ત્યારે એ અર્થશૂન્ય ગતિનું, મારી હાજરી-ગેરહાજરીમાં અહર્નિશ ચાલ્યા કરતી એ ઉદ્દેશહીન પ્રવૃત્તિનું ભાન મારા ચિત્તને ગમગીન કરી મૂકે છે. તો તટથી પ્રલંબાઈને આસમાનની સરહદેથી અહનદમાં સરી જતો સાગરનો પ્રલંબ વિસ્તાર મારા ચિત્તમાં, એક પ્રકારનો ગેબી સૂનકાર બનીને વ્યાપી વળે છે.”

“તટ પર ફીણ ફીણ થઈને, વળી વળીને ફીણ ફીણ થઈને નિરર્થક ઘૂઘવાયા કરતા સાગરના ગેબી સૂનકારમાં મને રહી રહીને માણસની જિંદગીની – સંસારની અર્થશૂન્ય, આશયશૂન્ય ગતિનો અહેસાસ થયા કરે છે. એક વ્યર્થ ગતિનો તીવ્ર અહેસાસ.”

પણ ખરેખર શું માણસની જિંદગીની – સંસારની ગતિ અર્થશૂન્ય, આશયશૂન્ય, વ્યર્થ છે ? જો લેખકને એવી પ્રતિતિ થઈ જ ગઈ હોય તો જિવાઈ ગયેલા જીવનની કથા માંડીને તેઓ કેમ બેઠા છે ? વાત એમ છે કે પ્રકૃતિના જ એક અંગરૂપ માનવીઓની લીલાને અવલોકીને તેમાં, જો હોય તો, અર્થ શોધવાનો પ્રયાસ લેખકે આ પુનઃકથનમાં કર્યો છે. સાવ અર્થશૂન્ય જણાતા જીવનમાં માનવી શામાં જીવનની સાર્થકતા અનુભવે છે ? શાના માટે જીવે છે ? માનવીના જીવનનો નકશો કોણ આલેખે છે ? આવા આવા પ્રશ્નોના ઉત્તર શોધવાનો પ્રયાસ લેખકે અહીં કર્યો છે. અહીં બધે જ પ્રશ્નોના ઉત્તર મળ્યા નથી, પણ ક્યાંક મળ્યા પણ છે.

જ્યાં જીવનને સ્પર્શતા પ્રશ્નોના ઉત્તર નથી જ મળ્યા એનાં એકબે ઉદાહરણ નોંધીએ.

“રાજુ, તખત તો વતનમાં સદંતર ભુલાઈ ગયાં છે. જાણે એમની હયાતી જ ન હતી. પરંતુ, મારા ચિત્તમાં એ બધાં જીવી ઊઠે છે, અવારનવાર : ક્યાંના રાજુ, તખત અને માસ્તર ? સમયના એક એકમ પર એકબીજાથી બિલકુલ અલગ. એકબીજાના અસ્તિત્વથી પણ મુદ્દલ અણજાણ. સમયના એક બિંદુએ એ બધાં મળી ગયાં. ચલાય એટલું સાથે ચાલ્યાં અને વિખૂટાં પડી ગયાં. વજ્ર જેવી આપત્તિ અને સંતાપ ખમતાં. બધું દટાઈ ગયું એમની સાથે સમયની કબરમાં.” (પ્રકરણ ૧૦)

અહીં લેખકની મૂંઝવણ સમજી શકાય એવી છે : બધું જ જો ક્યારેક સમયની કબરમાં દટાઈ જ જવાનું હોય, ભુલાઈ જ જવાનું હોય તો જે કંઈ ઘટે છે તેનો કોઈ અર્થ છે ખરો ? સમયના એક બિંદુએ એકમેકથી સાવ અજાણી વ્યક્તિઓ સમયના બીજા બિંદુએ મળી જાય છે; સાથે થોડું જીવી લે છે અને વિખૂટી પડી જાય છે. આ કોઈ યાદચ્છ(at random)પણે બનતી ઘટનાઓ હોય છે કે એમની પાછળ કોઈ ડિઝાઇન, કોઈ નકશો હોય છે ?

માનવીના જીવનમાં બનતી ઘટનાઓનો નકશો કોણ દોરે છે ? આ પ્રશ્ન લેખકને, તેના જીવનમાં બનતી અન્યાય અને શોષણની ઘટનાઓને સહી લઈને પણ કારમી ગરીબીમાં પણ પત્નીના સહારે જીવન જીવવાની હામ ધરાવતો શ્યામજી, જ્યારે પત્નીની બેવફાઈથી આપઘાત કરી લે છે ત્યારે થાય છે : “અમારાં તરુણ ચિત્ત છળી ઊઠ્યાં. સમયના પટ પર એના જીવનનો નકશો અમારી કાચી આંખ સામે દોરાયો અને આજે ભૂંસાઈ ગયો. અમારી આંખ સામે – અમારા ગામમાંથી.”

“– પરંતુ આજેય એ નકશો મારા મનની ભોંય પર દોરાયેલો ટકી રહ્યો છે અનેઅવારનવાર મને રહી રહીને પ્રશ્ન થયા કરે છે કે માણસની જિંદગીનો નકશો કોણ દોરે ? પોતે ? કે નકશો પહેલેથી જ તૈયાર હોય ?”

‘જગરું’માં એવાં બીજાં કેટલાંક પાત્રો મળી આવે છે, જેમને આવા તૈયાર મળી જતા નકશામાં પણ તેમના જીવનની સાર્થકતા શામાં રહેલી છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળી ગયો છે. ગામમાં રામલીલા ભજવવા આવતા ગિરધરલાલ ‘રંગદેવતાને ચરણે આયમું વિતાવી દેવાની’ નેમ રાખીને જીવી રહ્યા છે. એમાં જ એમને પોતાના જીવનની સાર્થકતા દેખાય છે. બ્રિટિશ શાસનના સનદી અધિકારીના ઓર્ડર્લિ તરીકે સેવા આપતા રામસિંહ અને એ ગોરા અધિકારીની પત્ની વચ્ચે ગાઢ પ્રીતિ બંધાઈ છે, પણ એ માણસ તેના પ્રેમને ત્યાગના સ્વરૂપે જ જુએ છે અને એ બે પ્રત્યેની આજીવન વફાદારીમાં પોતાના જીવનની સાર્થકતા અનુભવે છે. (પ્રકરણ ૮) ઠકરાત ભોગવતા દા’ઉજી નિરાધારને આશ્રય આપવામાં અને તરછોડાયેલાઓને સહારો અને ડુંફ આપવામાં જીવનની સાર્થકતા અનુભવે છે. ‘જગરું’માં ક્યાંય એમનું સીધું નિરૂપણ નથી છતાં વિવિધ પ્રકરણોમાં આવતા તેમના ઉલ્લેખોમાંથી અને પ્રસંગોપાત્ત થોડું જ બોલતા દા’ઉજીનું પ્રેમાળ, હમદર્દ અને પ્રભાવક છતાં પ્રસન્નકર વ્યક્તિત્વ ઊપસી આવે છે.

આમ નિર્રંથક જણાતી પ્રકૃતિની લીલા અને તેના ભાગરૂપ માનવીના સંસારની અસારતામાં માનવી પોતે જે પરિસ્થિતિમાં મુકાય છે તેમાં પોતાના જીવનનો સાર, આપણી ભાષામાં ‘ધર્મ’ શોધી શકે એવું આશ્વાસન ‘જગરું’નાં કેટલાંક પાત્રોનાં જીવનમાંથી સાંપડે છે. અલબત્ત, અહીં સુલેમાન છે, જેમને જીવનનને, અલ્લાહને અને ધર્મગ્રંથોને સ્પર્શતા બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર મળી ગયા છે, પરંતુ એ તો એક વિરલ વ્યક્તિ છે.

ઉપર નોંધ્યું છે તેમ, લેખકે ‘જગરું’ના લેખનની શૈલીને આપણી કથાપરંપરાની નજીક રાખી છે. કથાકારની સફળતા તેના શ્રોતાઓને જકડી રાખતી તેની વક્તવ્યશૈલીમાં છે. અહીં લેખકનું ગદ્ય વાચકને જકડી રાખવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. પ્રકરણ ૫ આમ તો ભૂવા, ભૂત, ભૈરવનાથની આજના વાચકને ગળે ન ઊતરે એવી વાતોની આસપાસ ચાલે છે, પણ તેમાં ભૂવાની કામગીરી બજાવતા ભગત દ્વારા થતી વિધિઓનું જે શૈલીમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વાંચતો વાચક એ દેશ્યો એની નજર સામે ભજવાઈ રહ્યાનો અને એ અવાજો કાને પડી રહ્યાનો ભાવ અનુભવ્યા વિના રહી શકે તેમ નથી.

બીજી બાજુ, રાજુ અને તખત વચ્ચેના પ્રગાઢ પ્રેમને તેઓ ખૂબ ઓછા શબ્દોમાં પણ પૂરી વેધકતાથી વ્યક્ત કરી શક્યા છે. રાજુના ભેદી મૃત્યુ પછી તખતસિંહ જે જીવન જીવ્યો છે તેનું આ વર્ણન જુઓ :

“.... તખત જીવ્યા કરતો. આસપાસની દુનિયાનું જાણે ભાન ગુમાવી બેઠો હોય તેમ

જીવ્યા કરતો. બિલકુલ જીવતો લીલોછમ માણસ અંદરથી જ આખો ને આખો સુકાતો ગયો, ઘટાદાર ઝાડ સૂકું થતું જાય એમ.”

“અને થોડાં વર્ષો પહેલાં ભર ચોમાસામાં એનું રહ્યુંસહ્યું લીલું મૂળ પણ સદંતર સુકાઈને મટી ગયું.”

“અમારા દંદુએ કહેલું : ‘ચાર ખાંધ પર ચઢીને તખતની અર્થી નીકળી. ત્યારે ડાઘુઓની સાથમાં એની પાછળ ચાલતા મારા મનમાં રહીરહીને ઊપસ્યા કરતું કે વર્ષો પહેલાં મૃત્યુ પામેલા, રાજુના મોત સાથે જ મરી ગયેલા, માણસની સ્મશાનયાત્રામાં હું ચાલી રહ્યો હતો.’”

પણ લેખકના આગવા ગણી શકાય એવા ગદ્યનું વિવેચન મારે અહીં નથી કરવું. એ મારે માટે અધિકાર પણ નથી. એ કાર્ય અધિકારી વિવેચકો પર છોડું છું. પણ લેખકના ગદ્યના થોડા નમૂના વિવિધ સંદર્ભમાં અહીં અલપગ્ગલપ આપ્યા છે એના આધારે શલાકાન્યાયે વાચકને લેખકની ગદ્યશક્તિનો અંદાજ આવી જશે.

‘એક ક્ષણનો ઉન્માદ’ : સ્થાપિત પરંપરાને અનુરૂપ | કંદર્પ ર. દેસાઈ

‘એક ક્ષણનો ઉન્માદ (વાર્તાસંગ્રહ) : હરીશ નાગ્રેયા, ૨૦૦૭, રન્માદે પ્રકાશન, ૩મી પૃ.૨૩+૨૫૩, ૩. ૧૩૫]

‘એક ક્ષણનો ઉન્માદ’ એ હરીશ નાગ્રેયાનો ચોથો વાર્તાસંગ્રહ છે. તેમાં સત્તર ટૂંકી વાર્તાઓ છે. અગાઉની જેમ અહીં પણ સ્ત્રીસંવેદનને કેન્દ્રમાં રાખી લખાયેલી વાર્તાઓ તો છે; તદ્દઉપરાંત શહેરી જીવને માણસને, માનવસંબંધોને કેવી રીતે ડિસ્ટર્બ કરી દીધા છે તેની પણ કેટલીક સારી વાર્તાઓ સાંપડે છે. આવી વાર્તાઓમાં સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે છે ‘મમરિયો’.

પ્રજાસત્તાક દિન પહેલાં ટ્રાફિક સિગ્નલ પર બે-ત્રણ રૂપિયામાં વેચાતા પ્લાસ્ટિકના રાષ્ટ્રધ્વજ જોઈ અકળાતા સ્વાતંત્ર્યસેનાની મોહનલાલ અને બીજા બાજુ એવી જ નિર્દોષ દેખાતી પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં આતંકવાદી કૃત્યો કરનારા યુસુફ મુસાનો ઇન્ટરવ્યૂ એમ બે પરિસ્થિતિને સાથે સાથે વર્ણવતી વાર્તા ‘મમરિયો’ બધિર અને સંવેદનહીન રાષ્ટ્રભાવનાને યથાતથ ઉપાડી પાડે છે. મમરાના લાડુની લાલચે એક કિશોર કમે કમે મુંબઈને દહેશતની ગર્તામાં ધકેલનાર ત્રાસવાદી કેવી રીતે બની જાય છે તે યુસુફ મુસાના કમશ: વિકસતા પાત્રાલેખન દ્વારા સરસ નિરૂપાયું છે તો સામે તેને સલામ ઠોકતો પોલીસ કોન્સ્ટેબલ કે માત્ર લોકોના મનોરંજનમાં જ રચીપચી રહેતી ન્યૂઝ ચેનલ કે ભવિષ્યની પેઢીને કેળવવાની જવાબદારીમાંથી છટકી જતી આજની પેઢી – બકુ અને અનિકેત વગેરેનું આલેખન વાચકને બેચેન કરી મુકે એવું થયું છે. આશા તો છે, ભલે વૃદ્ધ તો વૃદ્ધ મોહનલાલ – નામ પણ સાંકેતિક છે ! રાષ્ટ્રધ્વજનું ગૌરવ જળવાય તે માટે પગે રગદોળાતા ધ્વજને એકઠા કરવાનું નક્કી કરે છે પણ બહુમતી તો એવી જ નિભર અને પોતાનામાં જ મસ્ત અનિકેત જેવી છે જે એટલે તો એ વિચારે છે... “ડોસાનું ખસી ગયું છે કે શું ?”

મુંબઈ પરના તાજેતરના હુમલાએ આ વાર્તાના સત્યને એકદમ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે, નાની નાની લાલચોથી ઉપર ઊઠીને દેશના ગૌરવને આગળ નહીં મૂકીએ તો પરિણામે સ્વાતંત્ર્ય

અને સાર્વભૌમત્વ જોખમમાં મુકાવાનું જ છે. એક વાર્તાકાર સમાજ સાથેની એની નિસ્બત આથી વધુ દૃઢતા અને માર્મિકતાથી કઈ રીતે વ્યક્ત કરી શકે ?

‘ઝોલાં ખાતો માણસ’ સત્ય અને મિથ્યાને નવા સંદર્ભથી ચકાસતી વાર્તા છે. યશવર્ધનની એકવીસમી નવલકથાના પ્રકાશન સમયે લેખકનો ઇન્ટરવ્યૂ છાપવાના તંત્રીના નિર્ણયને પરિણામે પત્રકાર કામ્યા વયોવૃદ્ધ લેખકની મુલાકાતે જાય છે. વારંવાર ઝોલે ચઢી જવાના પરિણામે સરખો ઇન્ટરવ્યૂ ન લઈ શકાતાં અકળાયેલી કામ્યાની નજરે મોટી સાઈઝમાં કાર્ડ્ઝ ચઢે છે. આ કાર્ડ્ઝમાં, આજના યુગની તારીખે પોતાનું સત્ત્વ, સ્વમાન જાળવી કેમ આગળ વધવું તે સંબંધી પોતાની પુત્રીને સંબોધીને કરેલા અનેક ટાંચણો મળે છે, જે યશવર્ધનને સમાજ સાપેક્ષે મુઠ્ઠી ઊંચેરા સાબિત કરે છે. કામ્યાએ લીધેલો ઇન્ટરવ્યૂ પ્રગટ થતાં જ એક ફોન આવે છે : “યશવર્ધન તો બેચલર છે, બદનક્ષીનો દાવો માંડીશ.” જે તંત્રી અને પત્રકારને ખળભળાટ કરતા મૂકી દે છે. તંત્રી માફીનામું સોંપવા જણાવે છે. કામ્યા કહે છે, મારી પાસે એમનો અવાજ કેમ છે ? સત્ય કરતાં વિગતો ચઢિયાતી કેવી રીતે હોઈ શકે ? એમની ફેન્ટસી એમની સર્જનાત્મકતાનું રહસ્ય છે અને માફીપત્ર આપવાની ના પાડે છે તંત્રી રાજીનામું માંગે છે અને કામ્યા માફીપત્ર અને રાજીનામા વચ્ચે ઝોલાં ખાઈ રહે છે !

સુંદર ! લેખક યશવર્ધન વાર્ધક્યનાં લીધેલ ઝોલે ચઢે છે તે ઝોલું તો વાસ્તવમાં સત્ય અને કલ્પના વચ્ચેનું ઝોલું છે પણ સત્ય અને કલ્પના વચ્ચેનું એ દ્વંદ્વ પત્રકાર કામ્યા સુધી પહોંચતા સ્વમાની અને વ્યવહારુપણા વચ્ચેનું બની રહે છે ! આમ, ઝોલાવું તે જાણે માણસ માત્રની નિયતિનો એક હિસ્સો બની રહે છે !

ભદ્રાની કરુણ નિયતિની વાત ‘માખી’ વાર્તામાં થઈ છે. ચોખ્ખાઈ અને ચીવટાઈની આગ્રહી ભદ્રાને શરદ રૂપે લઘરવઘર અને અવ્યવસ્થાના પર્યાય સમો પતિ મળ્યો છે. ભદ્રાના સુઘડ વ્યક્તિત્વથી અભિભૂત થયેલો શરદ લઘુતા પામતો કમશ: નફ્ફટ અને ઉદ્ધત બનતો જઈ લગ્નેતર સંબંધોમાં રાચે છે. સતત માનસિક યંત્રણા વેઠતી ભદ્રાને જે ક્ષણે જાણ થાય છે કે પતિ, અન્ય કોઈ નહીં પણ કામવાળી રાધાબાઈ સાથે જ જોડાયેલો છે તે ક્ષણે તીવ્ર માનભંગ અનુભવી માનસિક સંતુલન ખોઈ બેસે છે. ભદ્રાના સવાયા વ્યક્તિત્વ સામે તેના પતિની હેસિયત માખીથી વિશેષ નથી. ભદ્રાએ પોતાના સ્વમાનને રક્ષી લગ્નના બોજામાંથી જાતને મુક્ત કરી હોત તો તે વિરલ નાયિકામાં સ્થાન પામી માનને હક્કદાર બની હોત અને વાર્તાવાચકોએ એની પ્રશંસા કરી હોત પણ વિદ્રોહ કરવો એ સરળ બાબત નથી. તેથી તેમ ન થતાં ભદ્રા માનસિક સંતુલન ખોઈ નિતાંત કરુણાને પામે છે. વાતોમાં સાંપ્રત સમયે પણ સ્ત્રી કેવી તો લાચાર જીવે છે તે સહજતયા નિરૂપાયું છે.

નૈતિકતા અને ધારાધોરણોનો અભાવ, બદલાયેલાં મૂલ્યો, અંગત સંબંધોને પણ કેવા તોડીફોડી મૂકે છે તેનું નિરૂપણ ‘દ્રોહકાંડ’માં જોવા મળે છે. દીકરાને મેડિકલમાં જવું છે. પૈસા ખર્ચાં પેપર મેળવી આપો તો સરળતા થાય. મા-દીકરાના આવા આગ્રહ સાથે કથાનાયક ભીષ્મ સંમત નથી. સ્વાર્થ અને નાગરિક ધર્મના ધરા આકાશ વચ્ચે ત્રિશંકુની જેમ અટવાવા કે જૂલ્યા કરવાને બદલે કુટુંબના તાત્કાલિક લાભ-સ્વાર્થમાં ન ફસાતાં સમગ્ર સમાજના સ્થાયી સ્વાસ્થ્યને પ્રાધાન્ય આપીને પેપર ફોડી આપતી ટોળકીનો પર્દાફાશ કરવાના સંકલ્પ સાથે ભીષ્મ પોલીસસ્ટેશને પહોંચે છે.

સમાજહિતચિંતાને બદલે સ્વાર્થપરાયણતા સ્થાપિત થઈ જાય એ પહેલાં કોઈએ તો અવાજ ઉઠાવવો પડશે, કદમ માંડવાં પડશે, ભલેને અવાજ ક્ષીણ કેમ ન હોય, કે ડગલું એક જ કેમ ન દેવાય ! ઘટાટોપ અંધકારની કાલિમા વચ્ચે ભીષ્મનું સૂચિત એક પગલું આશાનું એક કિરણ બની રહે છે.

એકમેકને ચાહતા હોવા છતાં અથવા તો ચાહવાના કારણે જ એકબીજા માટે સમસ્યારૂપ બની ગયેલા વ્યક્તિત્વોની વાર્તા એટલે ‘બારીથી બારી સુધી’. આધુનિક, શહેરી દામ્પત્યજીવનમાં સમજણ, ઉદારતા અને સહનશીલતાનો વધતો જતો અભાવ એ સંબંધને કેવો અને કેટલો વેરવિખેર કરી મૂકે છે તેનું તાદૃશ્ય નિરૂપણ આ વાર્તામાં મળે છે.

બીમાર પિતાને લઈ જતી ગામડાગામની પુત્રીને જોઈ કથાનાયક અને બસમાં સફર કરનારા અન્ય યાત્રીઓ જે અન્યથા કલ્પના કરે છે તે પણ શહેરી સમાજ જે રીતે લાગણીશૂન્ય બંધિયાર અને વિવેકભાન વિનાનો થઈ રહ્યો છે તેનું દેવાળિયું પરિણામ “નજરકેદ”માં જોવા ચાલે છે. આ જ શહેરીજીવનની તાણ બાળપણને તો ભરખી જ ગયું છે. હવે તે માતૃત્વને શી રીતે ભરખી જવા માંડ્યું છે તેની ચિંતા ‘હું જાઉં, ભીંજાઉં !’માં સુંદર રીતે આલેખાઈ છે. જોકે પિતાના સ્વસ્થ અભિગમના પરિણામે માતા-પુત્રીનો સંબંધ પણ નોર્મલ બની, જે મળી તે ક્ષણોને જીવી લેવાના હકારાત્મક અંત ભણી લઈ જાય છે. ‘આ શહેર સદેશ મને’ વાર્તા શહેરી સમાજના મધ્યમવર્ગીય માનસને ઉઘાડી આપતી સુંદર વાર્તા છે. ટૂંકી અને એટલે જ સરસ આ વાર્તા વાંચતાં એક પ્રશ્ન એ પણ ઉદ્ભવે છે કે લેખકને લાઘવભર્યું નિરૂપણ આટલું સિદ્ધ હોવા છતાં અન્ય કેટલીય વાર્તાઓ શા માટે લંબાવ્યા કરતા હશે ભલા ! જેમ કે ‘ઉડાન’. તો ‘અગનખેપ’ પણ માતા-પુત્રીના સંબંધને નિરૂપતી નબળી વાર્તા છે. તેની સામે ‘ઝાલી ન ઝલાતી છોકરી’ મૂકો. સરખાં વિષયવસ્તુ પણ વાર્તાની ટ્રીટમેન્ટ જુદી અને તેથી પરિણામ પણ જુદું. ‘ફોર અ કપ ઓફ કોફી’ લગ્ન પૂર્વેના સંબંધને પુનઃ આસ્વાદવાના ઓરતા જેવા વિષયને કેન્દ્રમાં રાખી લખાયેલી છે. પણ એ વાર્તા કરતાં રેડિયો-એકાંકી જેવી વધુ લાગે છે. જોકે પતિ-પત્ની વચ્ચેની એકબીજાને ગિલ્ટી ફીલ કરાવવાની રમત રસ પડે તેવા સંવાદોમાં લખાઈ છે.

‘એક ક્ષણનો ઉન્માદ’ એ સંગ્રહની શીર્ષકવાર્તા છે. લેખકના આરંભકાળમાં લખાયેલી ઘટનાવિહીન વાર્તાઓની જેમ આ વાર્તા પણ માત્ર પાત્રની મનોમયતામાં રાચે છે અને અંતે જતા અગાઉની એક વાર્તા ‘સુમન મળી હતી’ની યાદ અપાવી જાય છે. ‘સુમન મળી હતી’ વાર્તામાં તો નાયકની ઉદાસી વાચકને પણ બેચેન કરી મૂકવા સક્ષમ હતી. પણ આ વાર્તાનો ઉન્માદ વાચકને પાગલ તો ઠીક, વિચલિત કરી મૂકવા જેટલો પણ પ્રબળ નથી !

‘અભિસાર’ અને ‘રિમ્લિમ’ આજની યુવા પેઢીની મુઘ્ધતાની વાર્તા છે જ્યાં લગ્ન પહેલાંના અફેર કોઈ મોટી વાત નથી કે પછી દૈહિક એષણાઓ પ્રગટ કરવામાં કશો છોછ નથી. ‘અભિસાર’ વાર્તાની નાવિકા તનુ, ધ્રુવના ઘરે સાવ એકાંતમાં તેના પ્રેમી અભિને મળવા જવાની છે તેનો રોમાંચ ક્ષણે ક્ષણે અનુભવે છે. પરંતુ ક્યાં મળીશું ? એ વાતે પ્લેટફોર્મ નંબર એક અને ચાર વચ્ચે થયેલી ગેરસમજથી મિલનનો સઘળો સમય પ્રતીક્ષામાં વીતે છે અને જરાક અમસ્થી શાબ્દિક ટપાટપીના અંતે તનુ વળતી લોકલ પકડી અભિને છોડીને નીકળી પડે છે.

બધું જ વહેલું અનુભવી લેવાની ઉતાવળ, અસહિષ્ણુતા, પ્રેમની ઊંડી લાગણીને બદલે છીછરું આકર્ષણ, વાતે વાતે ઘવાતી લાગણીઓ અને બટકી પડતો અહમ્ – વર્તમાન પેઢીની

બધી જ લાક્ષણિકતા આ વાર્તામાં આલેખાઈ છે. એ સાથે તનુમાં જીવતી બીજી તનુ – અંતરાત્મા કહીશું એને ? સાથે સતત ચાલતો સંવાદ, એને રોકવાની કોશિશ કરે છે એટલે સંસ્કારોનું પ્રભુત્વ હજી બાકી છે, પણ એ ક્યાં સુધી ટકશે ? એવો પ્રશ્ન જરૂર થાય છે કેમ કે અંતે બીજી તનુ પહેલી તનુને પૂછે છે, “આંખમાં પાણી કેમ આવ્યાં ?” દુઃખ શી વાતે થયું ? અભિને છોડીને આવવાનું થયું તેથી કે આખી બપોર જે રીતે માણવા ચાહી હતી તે પ્રમાણે માણી શકાઈ નહીં તેનું ?

‘રિમ્લિમ’ વાર્તામાં બોયફ્રેન્ડ સાથે ફિલ્મ જોવા ગયેલી રિમ્લિમની નજર સામે જ શર્મનનું અપહરણ થાય છે ને પછી જે વરવી વાસ્તવિકતા અને નાટ્યાત્મકતાનો સામનો કરવો પડે છે તે કોઈ રોમાંચક ફિલ્મથી કમ નથી; શર્મન જેવા જ ગૅંગસ્ટર મુનીર મછલી – પણ ના, વાર્તાસાર કહી દઈશ તો તમને મઝા નહીં પડે ! એના કરતાં વાર્તા જ વાંચો ! પછી મન થાય તો મને કાગળ લખજો. તમે પણ રોમાંચક ફિલ્મ જોયાનો આનંદ પામ્યા કે નહીં આ ‘રિમ્લિમ’ વાર્તામાં !

નારીકેન્દ્રી અન્ય વાર્તાઓમાં ! ‘કુકુ – એક અનુબંધ’માં કવેળાએ શરીરની ધખનાને પૂરી કરવા ઉતાવળે લગ્ન કરી લેવા અને પોતાના જીવનનું ધ્યેય ખોઈ બેસવાના કારણે અકાળે મૃત્યુ પામતી કુકુની વાર્તા નાયક મન્યાની સાપેક્ષતામાં કહેવાઈ છે, તો ‘ઝાલી ન ઝલાતી છોકરી’માં નિત્યા, યુવાન થયેલી દીકરી ચીકુ પુરુષશરીર પાછળ પોતાની કારકિર્દીનું સત્યાનાશ ન વાળે તે માટે પોતે વેટેલી પીડા દૈહિક આકર્ષણને વશ થઈ પ્રેમમાં પડી લગ્ન બાદ પોતાનું લક્ષ ખોઈ, જાત સામે જ અપમાનિત થઈ તેમાંથી કેવી રીતે પાછી વળી અને શું શું સહન કરીને પોતાની ઓળખ પ્રસ્થાપિત કરી તેની વિગતે વાત કરી છે.

આ બંને વાર્તા જાણે પરસ્પર પૂરક બની રહી છે અને એક અત્યંત આવશ્યક હાઇપોથિસિસ સમાજ સમક્ષ મૂકે છે કે યુવાવયે સ્ત્રીશરીરમાં થતા હોર્મોન ચેન્જસના કારણે પુરુષ તરફ થતા આકર્ષણને સહજતાથી લેવું. જો ઉછાળા અદમ્ય હોય તો લગ્ન પહેલાં શરીરસંબંધ બાંધવો, પણ લગ્નની ઉતાવળ ન કરવી, પોતાનું લક્ષ્ય છોડવું નહીં. જો ધ્યેય ચૂક્યા તો પોતાની ઓળખ ખોઈ જાત સામે જ અપમાનિત થવાનો વારો આવશે.

આ બે વાર્તા અને અન્ય કેટલીક વાર્તાઓ ‘ઉડાન’ ‘અભિસાર’ ‘ઝોલાં ખાતો માણસ’ વગેરેમાં પણ આ વિચાર એક યા બીજી રીતે મુકાયો છે તે જોતાં લેખક પોતાના આવા જીવનતારણને ખાસ્સા ગંભીરતાથી લેતા હોય તેમ જણાય છે પરંતુ તે સ્ત્રી માટે અને પરિણામે સમાજ માટે કેટલું ઉપકારક હશે તેનો આગામી સમય જ કહેશે.

લેખક પાસેથી આ સંગ્રહ પહેલાં ‘કૂબો’, ‘કુલડી’, ‘કેટવોક’, ‘પદભ્રષ્ટ’ જેવી નારીસંવેદનાની ઉત્તમ વાર્તાઓ સાંપડી હતી તે બરની એકે વાર્તા અહીં નથી તે નોંધવું રહ્યું. જોકે સંગ્રહમાં ‘મમરિયો’ અને ‘ઝોલા ખાતો માણસ’ જેવી ઉત્તમ વાર્તાઓ તો છે જ અને ‘માખી’, ‘આ શહેર સદેશ મને’, ‘હું જાઉં ભીંજાઉં’, ‘દ્રોહકાંડ’ જેવી નોંધપાત્ર વાર્તાઓ પણ મળે છે. આમ, આ સંગ્રહમાં પણ વાર્તાકાર એમની વાર્તાલેખનની ક્ષમતા દર્શાવે જ છે. સરવાળે એવું કહી શકાય કે પોતે સ્થાપેલાં ધોરણ મુજબની વાર્તાઓ અહીં અલબત્ત મળી છે પણ તેને વળોટી આગળ વધી શકાયું નથી. આ વિધાનની સાથે એક સ્વીકારોક્તિ એ પણ કરી લેવી જોઈએ કે પાંચ આંગળીઓ સમાન નથી તો વાર્તાઓ પણ તેના પ્રભાવ સંદર્ભે અસમાન હોઈ શકે ! હા, વિષયમાં વૈવિધ્ય જરૂર ઉમેરાયું છે તેથી આગામી સમયમાં એવી વાર્તાઓ સાંપડશે

જ તેવી આશા અસ્થાને નથી કેમ કે હરીશ નાગ્રેયા સિદ્ધ વાર્તાકાર તો છે જ.

સંગ્રહમાં લેખકે પ્રસ્તાવનામાં પોતે વાર્તા કેવી રીતે લખે છે કે નારીકેન્દ્રી સંવેદનની વાત આટલી સરસ રીતે વાર્તામાં કેમ મૂકી શક્યા છે, તેની વિગતે વાત કરી છે તે અભ્યાસુને ઉપયોગી નીવડશે.

સાચા સૌંદર્યનો સુરેખ મહિમા : ‘એક રૂપકથા’ | ડૉ. પ્રવીણભાઈ એસ. વાઘેલા

[‘એક રૂપકથા’ : શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, પ્ર. આ. ૨૦૦૬, પ્રકાશક : સાહિત્ય સંગમ, સુરત, કિં. રૂ. ૧૨૫/-]

સાહિત્યનાં અનેકવિધ સ્વરૂપોમાં જેમની કલમે નોંધપાત્ર કૌતલ દાખવ્યું છે તથા ગુજરાતી સાહિત્યમાં જેમનું નામ ખૂબ જ આદરપૂર્વક લેવાય છે તેવા અગ્રિમ હરોળના સર્જક શ્રી રઘુવીર ચૌધરીનું નવલકથાક્ષેત્રે ધ્યાનાર્હ પ્રદાન રહ્યું છે. ‘અમૃતા’, ‘લાગણી’, ‘શ્રાવણરાતે’, ‘આવરણ’, ‘વેણુવત્સલા’ તથા ‘ઉપરવાસ – સહવાસ – અંતરવાસ’ જેવી કથાત્રયીના સર્જક આ ઉલ્લેખ સિવાય પણ ઘણી જ પ્રશંસનીય નવલકથાઓ ગુજરાતી સાહિત્યને સંપડાવી છે. આવા સબળ સર્જક પાસેથી આપણને એક વધુ નવલકથા લેખે ‘એક રૂપકથા’ – આસ્વાદ્યતાથી સભર એવી સ-રસ કૃતિ છે. સાહિત્ય સંગમના પ્રકાશન હેઠળ પ્રકાશિત આ નવલકથાનું તે જ વર્ષમાં થયેલું પુનર્મુદ્રણ તેની લોકપ્રિયતાનું સૂચક છે.

અસ્તિત્વવાદી વિચારધારાનો સર્જનાત્મક ગદ્યથી બળૂકો અનુભવ તેમણે ‘અમૃતા’માં ખૂબ જ રસપૂર્વક કરાવ્યો છે. જીવન અને જગત સાથે જોડાયેલાં સનાતન મૂલ્યો કે પ્રશ્નોની વિશદ છણાવટ તેમની નવલોમાંથી આપણને પ્રાપ્ત થયા જ કરે છે. પોતાના મનમાં સતત રમ્યા કરતા અને ઉપરતળે થતા કોઈક નિજી દર્શનને આલેખવા જ સર્જકો નવલકથાપ્રપંચ આદરે છે. પરંતુ એ નોંધવું જોઈએ કે દરેક વખતે દરેક સર્જકો પોતાને પ્રાપ્ત દર્શનને નવલકથાસ્વરૂપમાં સંઘટિત કરી શકતા નથી. આ બાબતે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની નવલોને અપવાદરૂપ ગણાવી શકાય. ‘એક રૂપકથા’માં તેમણે જે મૂલ્યોની માવજત કરવાનું ધાર્યું છે તેમાં તેઓ સક્ષમતાથી પાર ઉતર્યા છે.

નવલકથાની માંડણી હેતુવિહીન હોઈ શકે જ નહિ. નવલકથાકાર ભાવકને કોઈક હેતુ સંપડાવવા જ તેની રચના આદરે છે. ‘એક રૂપકથા’ના નિવેદનમાં શ્રી રઘુવીર ચૌધરી જણાવે છે કે, “જે કહેવા માટે આ કથા રચી છે એ તો આ દેશમાં સદીઓથી કહેવાતું આવ્યું છે : સૌંદર્ય, સત્ય અને શિવનું અવિરોધી હોય. સૌંદર્યની શક્તિ અનન્ય છે. પણ જે સૌંદર્ય વ્યક્તિ, દાંપત્ય, પરિવાર અને સમગ્ર પરિવેશને ઋણી કરે છે એ તો છે, સમગ્ર વ્યક્તિત્વનું સૌંદર્ય. આ વાત વિચાર અને સંવેદનના સંયોગે પ્રત્યક્ષ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.”

નવલના નિરૂપિત વસ્તુમાં આલેખાય છે ભારતીય સમાજની વર્ષોજૂની કુરિવાજ ગણાતી બાળલગ્નની ઘટના. સર્જકે ગૌરી અને બળવંતસિંહના બાળલગ્નને ઊંડળમાં લઈને સૌંદર્ય, સત્ય અને વ્યક્તિત્વનાં વિભિન્ન હકારાત્મક પાસાઓનું ઝીણવટભર્યું નકશીકામ કર્યું છે. બંને પાત્રો રૂપની બાબતમાં સામસામે છેડે છે. ગૌરી છે. રૂપ રૂપનો અંબાર. તેની બહેનપણી એલિટ તેને

પ્રથમ વાર એક સંગીત કાર્યક્રમમાં જોતાં બોલી ઊઠે છે, ‘અસલ ભારતીય ચહેરો !’ ગૌરીની બરાબર વિરોધમાં બળ-બુદ્ધિ, વિદ્યા બધું જ નોખું પણ મોં પર સુંવાળપનું નામ નહીં એવો બરછટ, પડછંદ સાચા અર્થમાં બળવંતસિંહ. નવલકથામાં બળવંતસિંહનું પાત્ર ધીમે ધીમે ખૂલતું જઈને ભાવકની સહૃદયતા પામતું જાય તેવું ઉત્કૃષ્ટ છે. એક રૂપની બાદબાકી કરીએ પછી બળવંતસિંહમાં એટલું બધું સભર વ્યક્તિત્વ છે કે ભાવક તેના પ્રગાઢ પ્રેમમાં પડી તેની સમજણ વિશે અહોભાવનો અહેસાસ કરે છે. અનેક જુદા જુદા પ્રસંગોએ જે ધીરજ, સહનશીલતા અને ઔદાર્ય બળવંતસિંહ દાખવે છે તે પ્રશંસનીય છે. કુદરતી ખેતીમાં રસ ધરાવતો તે અર્થશાસ્ત્રનો તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હોવા છતાં પૈસાની સ્વાર્થી ગણતરીઓથી જોજનો દૂર છે. ગરીબ અને પછાત કુટુંબોને તેના દ્વારા થતી મદદ સમાજ પ્રત્યેની નિસબતનું ઉમદા ઉદાહરણ છે. બળવંતસિંહ ગૌરીને ખૂબ જ ચાહે છે પરંતુ તે પોતાની કુરૂપતાથી સભાન છે એટલે ગૌરીને તેનો નિર્ણય લેવામાં મુક્ત રાખે છે તે તેની આગવી ચાહત છે.

ગૌરી અભ્યાસ ને વિધવિધ કલાઓમાં રુચિ ધરાવતી સૌંદર્યની મહારાણી છે. કિશોરાવસ્થામાંથી યૌવનમાં પદાર્પણ કરતી ગૌરીને તેના જીજાજી દોલતસિંહ વારંવાર તેના સૌંદર્યને પ્રશંસીને વધુ સભાન કરે છે. આની સાથે સાથે બળવંતસિંહની અરૂપતાનો કે કુરૂપતાનો ઉલ્લેખ ગૌરીના મનમાં વધુ ને વધુ તિરસ્કાર ઊભો કરે છે. દોલતસિંહની પત્ની માયાદેવીને બળવંતસિંહનું ઉદાત્ત વ્યક્તિત્વ આકર્ષે છે. તે હંમેશાં બળવંતસિંહનો પક્ષ લેતી રહે છે. ગૌરીની વિદેશી બહેનપણી એલિટ પણ બળવંતસિંહની પીઠ, ચાલ અને ચારિત્ર્યથી અંજાય છે. આ બધાં પાત્રોની મદદથી ને પરિસ્થિતિના વળાંકથી ગૌરીનો તિરસ્કાર નવલકથાના અંતે જતાં પ્રેમમાં ફેરવાઈ જાય છે. ઘણીબધી વિકટ સ્થિતિઓમાંથી ઉગારનાર બળવંતસિંહનું આંતરિક સત્ત્વ, સત્ય અને સૌંદર્ય ગૌરીને પ્રભાવિત કરે છે. આ સમયે તેના આકર્ષણ અને આદરનું પાત્ર દોલતસિંહનું કપટી વ્યક્તિત્વ ખુલ્લું થઈ જવા પામ્યું છે. એશઆરામ, વૈભવ-વિલાસમાં જીવતા તેમણે ગૌરી અને તેની માતા કલ્યાણીની તમામ મિલકત હડપ કરી લીધી છે. માયાદેવીને દુઃખી કરતા દોલતસિંહનું ખરું સ્વરૂપ ગૌરીને તેના તરફ તિરસ્કારનો ભાવ પ્રગટાવે છે જે અંતે જતાં ગૌરી-બળવંતસિંહ એકત્ત્વમાં વિરમે છે. અહીં કથાનો મધુરેણ સમાપયેત્ ભાવકને હૃદ્ય કૃતિ માણ્યાનો આનંદ સંપડાવે છે.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ મહાનવલની જેમ અહીં પણ સર્જકે પાત્રોનાં નામ ગુણ પ્રમાણે રાખ્યાં હોવાનું જોઈ શકાય. બળવંતસિંહ સાચા અર્થમાં બળ-બુદ્ધિથી બળવાન છે. તેના પિતા શક્તિસિંહ આઈ.પી.એસ. અધિકારી હતા તો તેનાં માતા જાનકી ધીરજ અને સહનશીલતાની કારુણ્યમૂર્તિ સમાઈ છે. ગૌરીની સરખામણી સહજ રીતે પાર્વતી સાથે કરી શકાય. બાહ્ય દેખાવથી કુરૂપ પતિ શંકરને તેઓ ઘણી તપશ્ચર્યા બાદ પામે છે. ગૌરી પણ પતિ બળવંતસિંહને પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણા લાંબા સમયની તપસ્યામાંથી પસાર થાય છે, પરંતુ તે પુરાણની ગૌરીની જેમ નહિ, આપણા સાંપ્રતને અનુલક્ષીને જરા જુદી રીતે. માયાળુપણું ધરાવતાં માયાદેવી અને તેમના પતિ સાચા અર્થમાં દોલતના ભૂખ્યા દોલતસિંહ જ છે. કલ્યાણી, ખુશી, ગુલાબ, એલિટ વગેરે પાત્રો પણ તેમના નામ પ્રમાણેના ગુણ ધરાવે છે.

ભાષાનું બળકટ પોત, ઉપમા, કલ્પનો અને ગદ્યની અવનવીન તરાહો તથા શિક્ષિત પાત્રોની કેળવાયેલી ભાષા માણવાલાયક છે. નવલકથાનાં પાત્રો સુશિક્ષિત તથા ઉચ્ચમધ્યમ વર્ગનાં હોવાને

લીધે તેમનાં વ્યક્તિત્વોને ઉપસાવતી ભાષામાં કૃત્રિમતા કે સર્જકપ્રવેશનો દોષ જણાતો નથી. સર્જકના સર્જનાત્મક ગદ્યના એક-બે નમૂના :

“પાનખર અને ગ્રીષ્મના સંધિકાળે ઠેર ઠેર પાંદડાંના ઢગલા પડ્યા છે. વાવેતરના વિસ્તારોમાં લણણી પછી ખેડ તો થઈ છે પણ મૂળિયાનાં જડથાં વીણીને બહાર કાઢ્યાં નથી.” (પૃ. ૨૨)

“સુંદરતાને સમાદરની વસ્તુ માની છે. મને લાગે છે કે બળવંતસિંહજીના હૃદયના માનસરમાં રાધાની આંખ જેવાં કૃષ્ણકમલ ખીલ્યાં હશે.” (પૃ. ૩૬)

દાદરનાં પગથિયાં પરથી લપસી પડતી ગૌરીને બળવંતસિંહ પોતે ઝીલી લે છે તેનું સ્વપ્ન અનુભવે છે તે સમયની આ સુમધુર ઉપમા, “કમળના ફૂલમાં ગુલાબની સુગંધ ? રક્તકમલ ! અલંકૃત સોફા પર મૂકે છે, કપૂરકાયાને, શ્રાવણના ઈન્દ્રધનુને...” (પૃ. ૧૧૩)

પ્રસંગ, પરિવેશ તથા પાત્રોની જીવનસ્થિતિઓને વધુ સ-ચોટ બનાવવા નવલકથામાં આવતું ચિંતન આગંતુક લાગવાને બદલે જે તે સ્થિતિનો ભાવકને સબળ અનુભવ કરાવે છે. દા.ત. એલિટ બ્રિટનની નાગરિક છે તે હાલમાં ભારતના ગ્રામવિસ્તારોનો પ્રવાસ કરી લોકજીવનની ખાસિયતોનો પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી માટે અભ્યાસ કરી રહી છે તે ગૌરીને કહે છે : “સંસ્કૃતિ મહાનગરોના રાજમહેલોમાં કે સંસદોના વિવાદોમાં નથી સર્જાતી. શ્રમજીવીઓના પસીનાથી સિંચાઈને એ લોકોના ઉત્સવોમાં ફલિત થાય છે. તમારાં અહીંનાં વિવિધ વ્રતનો પણ મારે પરિચય કેળવવો છે. અહીં ભારતમાં લોકો સ્વજનોથી વિમુખ થતાં બચી જાય છે એનું કારણ વ્રત પણ હોય.” (પૃ. ૮) બળવંતસિંહના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને જોતાં તેની સ્વગત ચાલતો આ સંવાદ ધ્યાનથી સાંભળવા જેવો છે. “રૂપરાશિના સ્વામી થયા વિના એના પૂજારી થઈ શકાય. રૂપ હોય છે, એક વ્યક્તિનું પણ એ અજવાળે છે સમગ્ર સ્વયંવર-સભાને... સૌંદર્યને અનુગ્રહ બલ્કે વરદાન કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.” (પૃ. ૨૬) જાહેરખબરોમાં વધી ગયેલા અંગપ્રદર્શન અંગે – “ભારતના મહાયુદ્ધના મૂળમાં ચીરહરણની ઘટના હતી. બજારલક્ષી અર્થતંત્ર દુઃશાસન વિના આ પ્રવૃત્તિ કરે છે એને કલા સાથે કશી લેવાદેવા નથી. વિષ્ણુના વરદાનરૂપ સૌંદર્ય આદરની વસ્તુ છે. ઉપભોગીઓને આકર્ષવા ઇચ્છનારા સૌંદર્યનો સ્થૂળ ઉપયોગ કરે છે એ મને કહે છે.” (પૃ. ૬૪)

પાત્રો, પ્રસંગો અને કથાતંતુની આકર્ષક માવજતથી આગળ વધતી કથામાં ભાવક અભાનપણે ખેંચાતો જ જાય છે. જે રીતે કમિક ઘટનાઓ દ્વારા કથા આગળ વધે છે તેથી કથાના અંતે ગૌરી અને બળવંતસિંહનું થયેલું સ્નેહમિલન સ્વાભાવિક બની રહે છે. બાહ્યરૂપની સામે આંતરિક સૌંદર્ય, સત્ય અને વ્યક્તિત્વનાં ઊર્ધ્વગામી બળોની આ કથા સાચ્યે જ રોચક છે. નવલકથામાં એલિટના પાત્રને થોડું વધુ પ્રકાશમાં લાવી પૂર્વની સરખામણીએ પાશ્ચાત્ય વિચારણાને પણ થોડી સાંકળવામાં આવી હોત તો નવલકથાનો આકર્ષક રંગ વધુ ઘેરો – આહ્લાદક બન્યો હોત ! આવી સુમધુર અને આસ્વાદક નવલકથા આપવા બદલ તેના સર્જકને ખૂબ ખૂબ અભિનંદન !

સાંપ્રત સમાજનું લઘુકથાઓમાં પ્રતિબિંબ | ગણપત સોઢા

પ્રતિબિંબ : તલકશી પરમાર, પ્રકાશક : પોતે, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, પૃ. ૫૬, કિં. રૂ. ૩૦/-

છેલ્લા પાંચેક દાયકાથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિકસેલું નમણું-નાજુક કલાસ્વરૂપ એટલે લઘુકથા વર્તમાનની ક્ષણે લઘુકથાના આ સ્વરૂપે પોતાની આગવી – નોખી ઓળખ ઊભી કરી લીધી છે. લઘુકથાને યોગ્ય અપેક્ષિત વિશિષ્ટ ભાવપરિસ્થિતિ, શબ્દને કરકસરથી પ્રયોજી તેની વ્યંજનાશક્તિનો ક્યાસ કાઢીને થયેલું ભાષાકર્મ, લઘુકથાના પ્રાણરૂપ ‘લાઘવ’ની કલાત્મક અને માર્મિક જાળવણી – તેના સર્જક પાસે વધુ પ્રતિભાસભર સર્જકતા માગી લે છે. આમાંની એકાદ બાબતમાં પણ જો સર્જક સહેજ ગોથું ખાઈ જાય તો લઘુકથા કચળી જાય એવું બને. આ દષ્ટિએ લઘુકથા અત્યંત સૂક્ષ્મ, લપસણું અને પડકારરૂપ સાહિત્યસ્વરૂપ છે.

લઘુકથાના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠાથી સમજપૂર્વક સર્જન કરનારની સંખ્યા જૂજ છે તેથી સાહિત્યજગતમાં લઘુકથાની થવી જોઈએ તેટલી પ્રતિષ્ઠા થઈ નથી. ક્યારેક તો ઉપેક્ષા થતી હોવાનું લાગે છે તો પણ લઘુકથાનું સર્જન થતું રહે છે. અનેક નવોદિત સર્જકો લઘુકથાક્ષેત્રે કલમ ચલાવે છે. વીસમી સદીના છેલ્લા બે દાયકા દરમિયાન લઘુકથાના ક્ષેત્રે જે સર્જકોએ ખેડાણ કર્યું છે તેમાં તલકશી પરમાર પોતાની સીધી અને સરળ અભિવ્યક્તિથી ધ્યાનપાત્ર બની શક્યા છે. લઘુકથાક્ષેત્રે નિષ્ઠાથી કામ કરી અત્યાર સુધી ‘લક્ષ્યવેદ’ (૧૯૮૦) અને ‘ક્ષણાર્ધ’ (૨૦૦૨) એવા બે લઘુકથાસંગ્રહો તેમણે આપ્યા છે.

‘પ્રતિબિંબ’ (૨૦૦૭) શ્રી તલકશી પરમારનો તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલો ત્રીજો લઘુકથાસંગ્રહ છે જેમાં કુલ છપ્પન લઘુકથાઓ સંગ્રહિત થઈ છે.

પ્રથમ લઘુકથા ‘ડાઘો’ વર્તમાન શિક્ષણજગતમાં પ્રવેશેલ દુરિતનું આલેખન કરતી ચોટદાર લઘુકથા છે. શિક્ષણના પવિત્ર વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલા મુખ્ય શિક્ષકની કામુક્તા નાપિકા શાંતિના ‘ઓય મા, ત્યાં તો મોટો ડાઘો બેઠો છે.’ વાક્યથી વ્યંજિત થઈ છે. પોતાના નાના બાળકને ડરાવવા માટે વપરાયેલો ‘ડાઘો’ શબ્દ નાપિકાની મનોદશાને વ્યક્ત કરે છે.

‘પીડા’ માતૃત્વથી વંચિત સ્ત્રીહૃદયની વેદના વ્યક્ત કરતી ઉત્તમ લઘુકથા છે. લઘુકથાને અનુરૂપ સંવેદન પકડતાં સર્જકને આવડ્યું છે. ગામમાં દાયણનું કામ કરતાં નિઃસંતાન રૂડીમાને જ્યારે એકાદ મહિના પછી પ્રસૂતિ આવવાની છે. એવી વાલી દ્વારા પૂછવામાં આવે છે, ‘હું રૂડીમા, પ્રસૂતિની પીડા કેવી ઊપડે ?’ ત્યારે પ્રસૂતાની પીડાથી અજ્ઞાત અને તેથી જ માતૃત્વથી વંચિત રૂડીમાની વેદના – પીડા સાડલાના છેડાથી આંખો લૂછતાં લૂછતાં ‘બેટા, ઈ તો ભોગવી હોઈ ઈને જ ખબર !’ જેવા શબ્દોમાં વ્યક્ત થઈ છે.

‘એંબોર્શન’ પુત્રની વેલણમાં ગર્ભસ્થ શિશુ જો દીકરી હોય તો તેને ગર્ભમાં જ મારી નાંખતા દંપતીને લાલબત્તી ધરે છે. નાયક રાકેશ અને નાપિકા સરિતા એંબોર્શન કરાવવાનો નિર્ણય કરે છે. પણ પડોશી સુરેશભાઈનો વ્યસની પુત્ર અમન લથડિયાં ખાતો ઘેર આવ્યો અને સુરેશભાઈ તેને જોઈ રહે છે, ‘આ કરતાં તો ભગવાને વાંઝિયાં રાખ્યાં હોત તો સારું’ આ સાંભળતા નાયક રાકેશના પત્નીને એંબોર્શન કરાવવાના વિચારનું જ – ‘એંબોર્શન’ થાય છે. વર્તમાનની આ ક્ષણે આવી લઘુકથાઓનું ઘણું મૂલ્ય છે.

સાંપ્રત સમયમાં વૃદ્ધ અને શારીરિક રીતે અક્ષમ વડીલો પ્રત્યે પુત્ર-પુત્રવધૂઓ કેવાં લાગણીવિહોણાં તથા જડ રીતે વર્તતાં હોય છે તેનું આલેખન કરતી ઘણી લઘુકથાઓ અહીં છે. ‘ભૂકંપ’માં સંતાનોની મનોવૃત્તિ આલેખાઈ છે. સ્વાભાવિક મૃત્યુને ભૂકંપથી થયેલ મોતમાં ખપાવીને સરકારી મદદ મેળવી લાખોપતિ બની જવાની લાલચમાં સંતાનો મોતના મલાજને પણ ભૂલી જાય છે.

‘જીવાદોરી’માં વૃદ્ધ જમનીમાની વિડંબના આલેખાઈ છે. વૃદ્ધત્વમાં ‘જીવાદોરી’રૂપ દીકરો પોતાના પરિવાર સાથે શહેરમાં ચાલ્યો ગયો છે અને જમનીમાના જીવનનિર્વાહ માટે રાતી પાઈ પણ મોકલતો નથી. આધારવિહોણી જમનીમાને સીમમાંથી નધણિયાતી વાછરડી મળે છે. તેને ઉછેરી મોટી કરે છે. તે વિયાતાં દૂધ વેચતાં બે પૈસા મળતા થયા અને પેટનો ખાડો પુરાતો થયો. ગાય જીવાદોરી બની. પણ કોઈક વખત ગામતરે ગયેલા જમનીમાની ગેરહાજરીમાં શહેરમાંથી આવેલો દીકરો રામુ ગાય અને વાછરડી બન્નેને લઈને શહેર ચાલ્યો જાય છે. આમ વૃદ્ધ જમનીમાની ‘જીવાદોરી’ શહેરમાં દૂધ વિના ટળવળતાં રામુમાં સંતાનોની જીવાદોરી બને છે. આમ અહીં ‘જીવાદોરી’ના ઘણા સંકેતો બને છે.

‘કૂતરો’ લઘુકથામાં શહેરમાં રહેતી પુત્રવધૂની સસરા તરફની નફરત અને અણગમો જોઈ શકાય છે. જોકે સર્જકે છેલ્લું વાક્ય ‘ને દરવાજે પૂંછડી પટપટાવતો ઊભો હતો’ ન લખ્યું હોત તો લઘુકથા વધુ ચોટદાર બનત. પુત્રવધૂની માનસિકતા અહીં સરસ આલેખાઈ છે.

‘અકબંધ’માં નાયિકા સ્વાતિબહેનનું શું અકબંધ નથી ? તે ચાંદલાવિહીન કપાળ અને સૂના હાથથી સૂચવાય છે. આમ નાયિકાના – પતિરૂપી સૌભાગ્ય સિવાય બધું જ અકબંધ છે. અહીં પણ સાત-આઠ રૂમનો પૂરતી સગવડવાળો બે માળનો બંગલો, પુત્રો, પુત્રવધૂઓ, પૌત્રોથી ધમધમતું ઘર, પૈસો, ટકો બધું જ અકબંધ છે. પણ વૃદ્ધ મા પ્રત્યે બાળકોની લાગણી અકબંધ નથી અને તેથી જ કદાચ નાયિકાને વૃદ્ધાશ્રમના આશ્રયે આવવું પડ્યું છે.

‘જર્જરિત’માં પણ સહોપસ્થિતિની ટેકનિક દ્વારા લઘુકથાકારે અંતે તો ધનસુખલાલ અને તેમનાં પત્નીની વેદનાને વાચા આપી છે. જૂના ઘરને રંગકામ કરાવવાના સંદર્ભમાં પુત્ર રાજીવ કહે છે : બાપુજી, આ જર્જરિતને વાઘા પહેરાવીએ તોય શું અને ન પહેરાવીએ તોય શું ? ત્યાં વૃદ્ધ દંપતી અને વર્ષો જૂના જર્જરિત મકાનની સહોપસ્થિતિ જોઈ શકાય છે.

‘ભાર’માં સંપત્તિ સંતાનને નામે કરી દેતાં, હવે મા-બાપથી આપણને કંઈ મળવાનું નથી. અને તેથી આવાં મા-બાપ સંતાનોને ભારરૂપ લાગે છે. તેથી જ નાયક સુરેશભાઈને પત્ની સહિત નાનાભાઈને ઘેર આશરો લઈને ભારરૂપ બનવું પડે છે.

‘મનોકામના’માં લકવાગ્રસ્ત વૃદ્ધ સસરાની જવાબદારીથી કંટાળી ગયેલી પુત્રવધૂ જ્યારે પતિને ‘કામનાથદાદાનાં દર્શનથી મનોકામના પૂરી થાય છે. આપણે દર્શને જઈએ તો ?’ એમ કહે છે. પતિને લાગે છે કે પિતાની શાંતિ માટે પત્ની દર્શને જવાની વાત કરે છે. પણ લઘુકથાને અંતે લાગે છે કે પુત્રવધૂની ‘મનોકામના’ શી હશે ? અને તે ખરેખર પૂરી થઈ !

‘રાહ’ લઘુકથામાં સર્જકે સહોપસ્થિતિની પ્રયુક્તિ કામે લગાડી છે. અને તેથી ‘રાહ’નાં વિવિધ પરિમાણો જોઈ શકાય છે. નાયક મોહનલાલનાં સંતાનો ઉંમરલાયક થતાં ઘર છોડી બીજે રહેવા જતાં રહ્યાં. આથી પાળેલાં કબૂતરોને નાયક મુક્ત કરી દે છે. પણ કબૂતર તો સાંજ ઢળતાં ‘ઘૂ ઘૂ’ કરતાં પરત ફર્યા અને ફળિયું ગજવી દીધું. નાયક બંધ ડેલીનાં કમાડ ખોલીને

રસ્તા પર દૂર સુધી નજર માંડીને ઉંબરે ઊભો રહે છે. ‘રાહ’... જોતો.

‘કોલાહલ’માં વૃદ્ધ નાયક જયેશભાઈની એકલતા આલેખાઈ છે. નાનાં-મોટા મળીને વીસેક માણસોનો પરિવાર ધરાવતો નાયક વર્તમાન ક્ષણે એકલો છે. સતત કોલાહલથી ટેવાયેલો છે. તેથી કોલાહલને ઝંખે છે. પણ... સંતાનની વાત સીધી રીતે નહીં પણ ટિક્કિન આપવાવાળા માણસ દ્વારા અને તેની સાયકલની ઘંટડીના રણકાર દ્વારા કહેવાઈ છે.

દાંપત્યજીવનમાં નિઃસંતાનપણું કેવો અભિશાપ છે તેને કેન્દ્રમાં રાખીને આલેખાયેલી ‘પાખડી’, ‘વેદના’, ‘કોડ’, ‘ડૂસકું’, ‘નિરાશા’, ‘ચિંતા’ વગેરે લઘુકથાઓ ધ્યાનપાત્ર બની છે. આમ તો એકસરખા સંવેદન ઉપર રચાયેલી આ લઘુકથાઓમાં એકવિધતા જોઈ શકાય છે પણ તેની માવજત જુદી જુદી રીતે સર્જકે કરી છે. ‘પાખડી’માં પુરુષની વૃત્તિ છતી થઈ છે. પાખડી ગાયને ત્રણ વરસથી પાલવતો નાનજી ગાયને વેચીને ભેંસની પાડીને ખીલે બાંધે છે. અરીસામાં માથા પર સફેદ વાળ, મોં પર કરચલીઓ અને પડી ગયેલા દાંતવાળું પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ આથી જ નાનજીની વહુ નિસાસો નાંખે છે. અહીં ગાય અને પાડી પ્રતીક બનીને આવ્યાં છે.

આખા લઘુકથાસંગ્રહમાં યુવાન હૈયાના પ્રણયની અનુભૂતિને વ્યક્ત કરતી એકમાત્ર લઘુકથા અહીં જોઈ શકાય છે. તે લઘુકથા એટલે ‘ચંપલ.’ નવાં ચંપલથી પડતા ડંખનો આધાર લઈને સર્જકે પ્રણયની વાત સરસ રીતે મૂકી આપી છે. આમ તો ઘટના સાવ તુચ્છ છે. પણ છેલ્લા વાક્યમાં નાયિકા વાલીની પ્રણયપ્રાપ્તિથી વાતનો નિર્દેશ મળે છે.

ભારતની ગરીબાઈ અને ભૂખમરણની વાત કરુણતાસહ આલેખાઈ છે. ‘ભૂખ’ લઘુકથામાં ‘રામનામ સત્ય છે.’ એ શબ્દો દ્વારા ભૂખનો ઉપાય ક્યાં છે તે સૂચવાયું છે. અહીં કરુણા છે. શામજી લમણે હાથ દઈને બેસી જાય છે. ભૂખ માણસ પાસે શું નથી કરાવતી ! જ્યાંથી ભૂખ ન ભાંગવી જોઈએ ત્યાંથી ભૂખનું શમન થયું છે તે ઘટના કરુણાને જન્માવે છે. ભાવક સ્તબ્ધ બની જાય છે.

અંતિમ લઘુકથા ‘ઋણાનુબંધ’માં સર્જકે દાદા-પૌત્ર વચ્ચેના ઋણાનુબંધના સંબંધને આલેખ્યો છે. દાદાની સારવાર માટે પોતાનો ગલ્લો તોડીને તેના પૈસા ડોક્ટરને આપતો પૌત્ર પિતા પ્રત્યે બેદરકાર બનેલા પપ્પાની આંખો ખોલી નાંખે છે.

‘ભાગ’ લઘુકથા બની શકી નથી. એ જ રીતે ‘ભિખારી’ પણ ટુચકા ટાઈપની બની રહેતી લઘુકથા છે. ‘ફાટક’ લઘુકથામાં પણ કથનકક્ષાએ જ ચાલતી વાતથી લઘુકથાનો પિંડ બનતો નથી. ‘પાખડી’ અને ‘વેદના’ જેવી લઘુકથાઓમાં કથાવસ્તુ અને પાત્રોના નામની સમાનતા ખૂંચે તેવી છે. જોકે સર્જક તરીકે તલકશી. પરમારની સરળ અભિવ્યક્તિ ધ્યાનાર્હ છે અને તેથી આ લઘુકથાઓ સર્જકના સર્જનઉન્મેષની ભાવકને પ્રતીતિ કરાવે છે. ‘પ્રતિબિંબ’ની આ લઘુકથાઓ એકવિધતાનો અનુભવ કરાવતી એકબીજા પર પ્રતિબિંબ પાડતી હોય તેવું લાગે છે. છતાં સાંપ્રત સમાજનું પ્રતિબિંબ તેમાં સુપેરે ઝિલાયું છે. રોજિંદા કુટુંબજીવનના પ્રસંગોમાં પ્રગટતા માનવસ્વભાવનાં વિવિધ સ્વરૂપોને અસરકારક રીતે આલેખીને ‘સાંપ્રત સમાજનું લઘુ પ્રતિબિંબ’ સરસ રીતે ઝીલી બતાવ્યું છે.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ✓ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ✓ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ✓ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ✓ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ✓ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ✓ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ✓ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડૉલર.)
- ✓ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ✓ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ✓ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ✓ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ✓ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

લેખકોને વિનંતી

તંત્રીશ્રી યોગેશ જોષી વિદેશપ્રવાસે હોવાથી એમના ઘરના સરનામે કૃતિ ન મોકલવા લેખકોને વિનંતી.

પરિષદવૃત્ત

સં. અનિલા દલાલ

(૧) તા. ૩૦-૬-૨૦૦૮ મંગળવાર : શ્રી ભક્તિપ્રસાદ મો. ત્રિવેદી (પત્રકારત્વ) વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત (વર્ષ ૨૦૦૮-૨૦૦૯) શ્રી વિષ્ણુ પંડ્યાએ 'સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ' વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું. વિષ્ણુભાઈએ પરદેશમાં સાહિત્ય અને પત્રકારત્વના સંબંધો, પ્રશ્નોની વાત કરતાં કરતાં આપણે ત્યાં પણ આ બંને ક્ષેત્રો કેવી રીતે સંકળાયેલાં છે તેની વાત વ્યાપક સંદર્ભો સાથે કરી - પત્રકારત્વનાં આરંભનાં વર્ષોનું પણ સ્મરણ કર્યું-કરાવ્યું. વ્યાખ્યાન પછી પ્રશ્નોત્તરીમાંથી બીજા ઘણા મુદ્દાઓ અને પ્રશ્નોની છણાવટ થઈ. સાહિત્યને પત્રકારત્વ સાથે જોડતાં કયાં ભયસ્થાનો છે, તેમજ તેના વિના તે ક્ષેત્ર થોડું શુષ્ક બની જાય એ મર્યાદા પણ ઊપસી આવી - વાચકોના સંદર્ભો પણ જોડાયા. આરંભમાં શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે વિષ્ણુભાઈનો પરિચય આપ્યો હતો. સંચાલન અનિલા દલાલનું હતું.

(૨) રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે તા. ૧-૭-૨૦૦૮, બુધવારે શ્રી સુજા શાહનું 'રવીન્દ્રનાથનાં શિશુકાવ્યો' પર વક્તવ્ય યોજાઈ ગયું. સુજાબહેને 'શિશુ' સંગ્રહમાંથી તેમજ 'શિશુ ભોલાનાથ' સંગ્રહમાંથી પસંદ કરેલાં કાવ્યોનાં ગુજરાતી રૂપાંતરનું પઠન કરતાં કરતાં એમાંથી રવીન્દ્રનાથે વ્યક્ત કરેલાં શિશુમાનસના સૂક્ષ્મ ભાવોને, હૃદયસ્પર્શી સંવેદનોને, વિનોદભર્યાં નિરીક્ષણોને સરસ રીતે તારવી આપ્યાં. અંતમાં અનિલા દલાલે રવીન્દ્રનાથે 'શિશુ' કાવ્યોના અંગ્રેજીમાં કરેલા અનુવાદના સંગ્રહ 'The Crescent Moon'માંથી 'On The Seashore' ('જગત્ પારાવારેર તીરે') કાવ્યનું આસ્વાદલક્ષી પઠન કર્યું હતું.

(૩) તા. ૪-૭-૨૦૦૮થી ૧૨-૭-૨૦૦૮ દરમિયાન સાહિત્યયાત્રા યોજાઈ ગઈ. ઉત્તર ગુજરાતમાં મોડાસા, હિંમતનગર, ઈડર, વિસનગર, મહેસાણા, ઊંઝા, પાલનપુર, ડીસા, પાટણ વગેરે સ્થળોએ શૈક્ષણિક-સાહિત્યિક સંસ્થાઓની અહીંથી ગયેલા યાત્રીઓએ સ્થાનિક મુલાકાત લીધી અને બંને સ્થળોના સાહિત્યકારોએ વિચારોનું આદાન-પ્રદાન કર્યું, તેમજ વિદ્યાર્થીઓને મળી ગુજરાતી ભાષાના ગૌરવને સ્થાપિત કર્યું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું આયોજન-સંયોજન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું.

(૪) કવિ-મનીષી ઉમાશંકર જોશીની ૨૧-૭-૨૦૦૮ના રોજ જન્મતિથિએ ઉમાશંકર સ્વાધ્યાયપીઠના ઉપક્રમે કવિ-સ્મરણ નિમિત્તે એક કાર્યક્રમ 'ઉમાશંકરના ઉંબરેથી' યોજાઈ ગયો. આરંભમાં શ્રી અનિલા દલાલે કવિ ઉમાશંકરે પ્રયોજેલી 'ગુજરાતી ગિરા'ને 'ઉમાશંકર ગિરા' તરીકે બિરદાવી. પછી શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પ્રાસંગિક વક્તવ્યમાં કાવ્ય-પઠનથી શરૂઆત કરી ઉમાશંકરના શિખરિણી છંદના વિનિયોગનું સ્મરણ કરી, પછી કવિની સર્જકતાના, સમાજચિંતનના, મૂલ્યબોધ વિશેના ભિન્ન ભિન્ન પાસાંઓનું વિશ્લેષણ કર્યું. છેલ્લે શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લાએ આભારવિધિ કરી.

કાર્યક્રમનો બીજો ભાગ હતો શ્રી પ્રવીણ પંડ્યા દિગ્દર્શિત કવિનાં નાટકોમાંથી

નાટ્યપ્રસ્તુતિ, કવિનાં ગીત-કાવ્યપઠન વગેરે. બે નાટકોના અંશો કલાકારોએ તાદૃશ કરી દીધા એટલો ઉત્તમ અભિનય જોવા મળ્યો. તો પઠન અને ગાન-ગરબામાં પણ એટલી તો સહજતા અને સહૃદયતા જોવા મળી ! સૌને લાગ્યું કે 'Memories are made of all this.' શ્રી પ્રવીણભાઈને ખાસ અભિનંદન. કલાકારો હતા - રૂપા મહેતા, કિન્નરી વઘરાજાની, સંભવનાથ, નિસર્ગ ત્રિવેદી, હર્ષિલ રોય, સુપ્રિયા રાય, ખ્યાતિ દલાલ, રવિ બારોટ, અનીશ શાહ, અખતરખાન, જફર, ઈમરોઝ, હાર્દિક, મૌલિક. સંગીત : કમલેશ ચૌહાણ અને જિગર. પ્રકાશ : હરીશ ઉપાધ્યાય.

પ્રવક્તા તરીકે શ્રી રમેશ ર. દવેએ સેવાઓ આપી હતી.

જયન્તિ દલાલ સ્મૃતિવિશેષ

તા. ૨૫ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯

જયન્તિ દલાલ સ્મૃતિ સમિતિ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે, જયન્તિ દલાલના શતાબ્દીવર્ષના ઉપલક્ષ્યમાં એમના જીવન અને કવનને અનુલક્ષીને સમકાલીન સંદર્ભમાં એક વિશેષ પરિસંવાદનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. પરિષદ-પ્રમુખ નારાયણ દેસાઈના અધ્યક્ષપદે યોજાયેલા આ પરિસંવાદમાં સમિતિના પ્રમુખ મૃણાલિની સારાભાઈ, બુલુર્ગ સમાજવાદી સનત મહેતા, નાટ્યકર્મી માર્કેડ ભટ્ટ અને સાહિત્યકાર રઘુવીર ચૌધરી વગેરે સંબોધન કરશે. તદુપરાંત, કર્મશીલ રંગકર્મી મલ્લિકા સારાભાઈ તેમજ આકાશવાણી-ખ્યાત વસુભહેન તરફથી નાટ્યપ્રસ્તુતિ પણ થશે.

મંગળવાર, તા. ૨૫-૮-૨૦૦૯ના રોજ સાંજે ૫ વાગ્યે ગોવર્ધન ભવનના રા. વિ. પાઠક હોલમાં આયોજિત સ્મૃતિસંધ્યામાં સહભાગી થવા સૌ સહૃદયજનોને હાર્દિક નિમંત્રણ.

૪

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

‘મને વરસાદ ભીંજવે’ વ્યાખ્યાન – સૂરતમાં

મુકેશ કોન્ટ્રાક્ટરની સ્મૃતિમાં રવીન્દ્ર પારેખની અધ્યક્ષતામાં બકુલેશ દેસાઈએ ‘મને વરસાદ ભીંજવે’ શીર્ષકથી આસ્વાદમૂલક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ભગવતીકુમાર શર્મા અને નાનુભાઈ નાયકે પ્રાસંગિક પ્રવચનો કર્યા હતાં. રવીન્દ્ર પારેખે સ્વ. મુકેશભાઈ સાથેનાં સ્મરણો વાગોળીને એમના વરસાદી નિબંધનું પઠન કર્યું હતું.

‘હાસ્યલોક’નું વિમોચન

‘સાહિત્યવર્તુળ’ – હિંમતનગરના ઉપક્રમે રમેશ પટેલ ‘ક્ષ’ના હાસ્યલેખોના સંગ્રહ ‘હાસ્યલોક’નું વિમોચન ૧-૭-૦૮ના રોજ ઈસુભાઈ ગઢવીના અધ્યક્ષપદ હેઠળ પ્રા. ફૂલચંદ ગુપ્તાના વરદ હસ્તે થયું હતું.

‘મેઘદૂત’ પર વાર્તાલાપ

‘સાહિત્યસૃષ્ટિ’ – વડોદરાના ઉપક્રમે મ. સ. યુનિવર્સિટીના પ્રાચાર્ય યોગેશભાઈ ઓઝાએ ‘મેઘદૂત’ પર વાર્તાલાપ આપ્યો હતો. ગુ. પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ વિ.ના અંબુભાઈ પટેલે સ્વાગત કર્યું હતું. અવિનાશ મણિયારે કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું.

‘સાબર સાહિત્ય સભા’ના ઉપક્રમે કાર્યક્રમ

૧૯ જુલાઈના રોજ સાબર સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે સ્નેહમિલનનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. ત્યારે અધ્યક્ષસ્થાને ડૉ. એસ. એસ. રાહી હતા. એમણે આબિદ ભટ્ટે કૃત ‘મુનલાઈટ’નું વિમોચન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે કવિસંમેલન પણ યોજાયું.

વાર્તાશિબિર – શામળાજીમાં

ઉત્તર ગુજરાત વાર્તાવર્તુળની દસમી વાર્તાશિબિર ૧૨ જુલાઈના રોજ આદિવાસી આર્ટ્સ કોલેજ – શામળાજીના ઉપક્રમે યોજાઈ હતી. શિબિરનું સંકલન ડાહ્યાભાઈ પટેલ ‘માસૂમે’ કર્યું હતું. અગિયાર વાર્તાકારોએ મૌલિક – અપ્રકાશિત વાર્તાઓનું પઠન કર્યું હતું.

‘ભીલી આદિવાસી કંઠ પરંપરા’ પર પરિસંવાદ

૫ જુલાઈના રોજ સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીના ઉપક્રમે ‘ભીલી આદિવાસી કંઠપરંપરા’ પરિસંવાદનું આયોજન થયું હતું. એમાં વિવિધ વિદ્વાનોએ વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. આદિવાસીઓએ ભીલી રામાયણ-મહાભારતનાં લોકાખ્યાનોનું નિદર્શન કર્યું હતું.

૪

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

['મુકામ શાંતિનિકેતન' : પુ. લ. દેશપાંડે, અનુ. અરુણા જાડેજા, બીજી આ. ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૧૭૮, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

મરાઠીના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ લેખક શ્રી પુ. લ. દેશપાંડે બંગાળી ભાષા શીખવા તથા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના સાહિત્યનો સંસ્પર્શ પામવા શાંતિનિકેતન રહ્યા હતા. તે સમયનાં તેમનાં સંસ્મરણો, રવીન્દ્રનાથની સર્જકપ્રતિભા અને શાંતિનિકેતનની ઉત્સવપરંપરા આ પુસ્તકમાં મનોહર રીતે આલેખાયાં છે. પુ. લ.ના સાહિત્યના અભ્યાસી અને તેમનાં કેટલાંક પુસ્તકોનો અનુવાદ કરનાર શ્રીમતી અરુણાબહેન જાડેજાએ એ જ શીર્ષકથી સુંદર અનુવાદ કર્યો છે.

આ પુસ્તકના પ્રથમ ખંડમાં રોજનીશી છે, દ્વિતીય ખંડમાં બંગ-ભાષા શીખવા માટેનો સ્વાધ્યાય છે અને તૃતીય ખંડમાં શાંતિનિકેતનમાં ઊજવાતા વર્ષામંગલના ઉત્સવનું હૃદયંગમ વર્ણન લેખકે આપ્યું છે; તેમજ રવીન્દ્રનાથના પત્ર-સાહિત્ય, રવીન્દ્રનાથ અને શરદબાબુવિષયક તેમજ અન્ય લેખો છે.

ત્રણ વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય થઈ અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં એનો પાઠ્યક્રમમાં સમાવેશ થતાં 'મુકામ શાંતિનિકેતન'ની દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રકાશિત થઈ છે.

['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૧' (૧૧૫૦-૧૪૫૦) પ્ર. આ. સંપાદકો : ઉમાશંકર જોષી, અનંતરાય રાવળ, યશવંત શુક્લ, સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી. બીજી આવૃત્તિ : શોધન-સંપાદન : રમણ સોની, પરામર્શક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૩૧૨, કિં. રૂ. ૧૪૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૭૩થી ઈ. સ. ૧૯૮૧ દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસના ચાર ગ્રંથો પ્રગટ કરવામાં આવેલા. એ ચારેય ગ્રંથો ઈ. સ. ૨૦૦૧થી ઈ. સ. ૨૦૦૫ દરમિયાન સંવર્ધિત આવૃત્તિ રૂપે પુનર્મુદ્રિત થયા છે. ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રથમ ગ્રંથ ઈ. સ. ૨૦૦૬માં પુનર્મુદ્રિત થયેલો અને હાલ તે અપ્રાપ્ય હોવાથી તેનું ત્રીજું પુનર્મુદ્રણ કરવામાં આવે છે. આ ગ્રંથમાં ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળ (ઈ. સ. ૧૧૫૦થી ઈ. સ. ૧૪૫૦)નો ઇતિહાસ આલેખાયો છે. તેમાં ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ અને તેનાં વિધાયક પરિબળો તથા સાહિત્યિક પૂર્વપરંપરાનું આલેખન થયું છે.

અભ્યાસીઓને આ ઇતિહાસગ્રંથો ઉપયોગી થઈ રહ્યા છે તેનો આનંદ છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ : ૨ : ખંડ : ૧' (૧૪૫૦-૧૬૫૦), પ્ર. આ. સંપાદકો : ઉમાશંકર જોષી, અનંતરાય રાવળ, યશવંત શુક્લ, સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી. બીજી આવૃત્તિ : શોધન-સંપાદન : રમણ સોની, પરામર્શક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૬+૪૯૨, કિં. રૂ. ૨૦૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૭૩ થી ઈ. સ. ૧૯૮૧ દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસના ચાર ગ્રંથો પ્રગટ કરવામાં આવેલા. એ ચારેય ગ્રંથો ઈ. સ. ૨૦૦૧થી ઈ. સ. ૨૦૦૫ દરમિયાન સંવર્ધિત આવૃત્તિ રૂપે પુનર્મુદ્રિત થયા છે. ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસનો બીજા ગ્રંથનો પ્રથમ ખંડ ઈ. સ. ૨૦૦૬માં પુનર્મુદ્રિત થયેલો. હાલ તે અપ્રાપ્ય હોવાથી તેનું ત્રીજું પુનર્મુદ્રણ કરવામાં આવે છે. આ ગ્રંથમાં ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળ (ઈ. સ. ૧૪૫૦થી ઈ. સ. ૧૬૫૦)નો ઇતિહાસ આલેખાયો છે. તેમાં મધ્યકાળનાં સાહિત્ય-સ્વરૂપો, જૈન સાહિત્ય : ૧, આદિભક્તિયુગના કવિઓ અને ભાલણથી અખા સુધીના ઇતિહાસનું આલેખન થયું છે.

અભ્યાસીઓને આ ઇતિહાસગ્રંથો ઉપયોગી થઈ રહ્યા છે તેનો આનંદ છે.

['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ : ૨ : ખંડ : ૨' (૧૬૫૦-૧૮૫૦) પ્ર. આ. સંપાદકો : ઉમાશંકર જોષી, અનંતરાય રાવળ, યશવંત શુક્લ, સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી. બીજી આવૃત્તિ : શોધન-સંપાદન : રમણ સોની, પરામર્શક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૬+૩૯૫, કિં. રૂ. ૧૭૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૭૩થી ઈ. સ. ૧૯૮૧ દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસના ચાર ગ્રંથો પ્રગટ કરવામાં આવેલા. એ ચારેય ગ્રંથો ઈ. સ. ૨૦૦૧થી ઈ. સ. ૨૦૦૫ દરમિયાન સંવર્ધિત આવૃત્તિ રૂપે પુનર્મુદ્રિત થયા છે. ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસનો બીજા ગ્રંથનો બીજો ખંડ ઈ. સ. ૨૦૦૬માં પુનર્મુદ્રિત થયેલો. હાલ તે અપ્રાપ્ય હોવાથી તેનું ત્રીજું પુનર્મુદ્રણ કરવામાં આવે છે. આ ગ્રંથમાં ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્યકાળ (ઈ. સ. ૧૬૫૦થી ૧૮૫૦)નો ઇતિહાસ આલેખાયો છે. તેમાં જૈન સાહિત્ય : ૨/૩, પ્રેમાનંદ અને તેના પુરોગામી આખ્યાનકારો, ઉત્તર પ્રેમાનંદ ગદ્ય અને પદ્ય સ્વરૂપ, શામળ, ભક્તિપદો, દયારામ અને સંત કવિતા ધારા, પારસી કવિઓ, ગદ્ય સાહિત્ય, લોકસાહિત્ય અને લોકનાટ્ય સુધીના ઇતિહાસનું આલેખન થયું છે. અભ્યાસુઓ અને સાહિત્યરસિકોને આ ગ્રંથો ઉપયોગી થશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭